

П. І. ПОРЖИ-ОЛЕКСІЄНКО

Ржищів над Дніпром

Денвер

1970

США

П. І. ПОРЖИ-ОЛЕКСІЄНКО

*А. Поржі
П. Олексієнко*

РЖИЩІВ НАД ДНІПРОМ

Присвячую

св. п. Проф. Сотн. Армії УНР
Євгенові Олексієвичу Гловінському
з Ржищева.

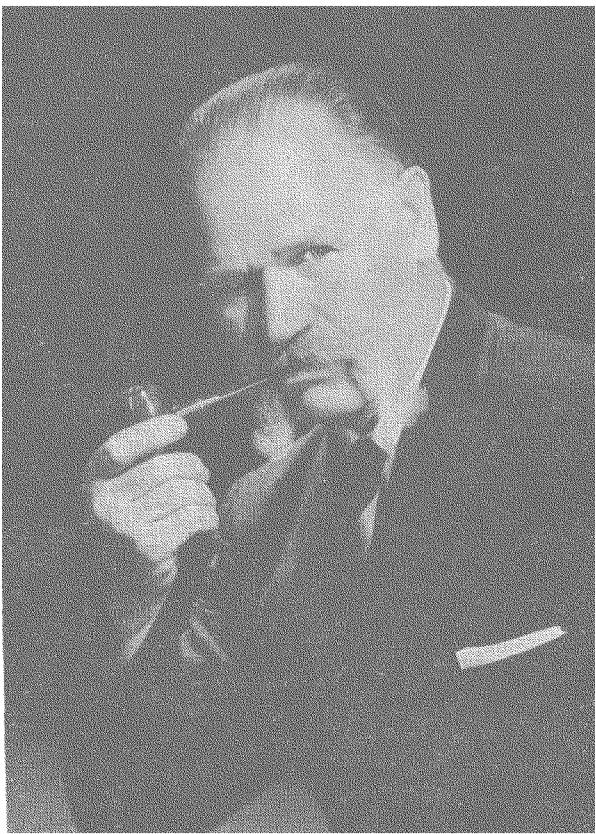

Денвер

1970

США.

diasporiana.org.ua

Автор

Р Ж И Щ И В

На щирий незабутній спогад землякові П. Олексіенкові
присвячую.

Втопа лівий у синьому борі,
А правий від синього вищий.
Калиною спіють в Дніпрі ясні зорі,
Богнями вночі місто Ржищів.

Теплотою весни плещуть в груди весною,
Грають хвилі в невпинному серці.
Ллється чулою даллю із круч голубою,
Бір і Славута у самеє серце.

Як барвистії Ржищева кручі
Вирвать з серця або не кохати?
Солов'їв весни ночі співучі,
В сяйві місяця білії хати?

Як дівчини в косах в'ється стрічка,
В кручах яру Леглеч сія між хатами
Й мов по довгій розлуці сестричка,
З Дніпром-братом злилася вустами.

З своїх круч мрійно дивиться місто
За Дніпро в бору синій далі.
А вночі сяйво неба — намисто
Грає в водах, як перли коралі.

Як коханої іскряться очі, —
З пароплавів вогнів переливи:
То з круч чар української ночі —
Волошкові України ниви.

Незабутній і милий наш Ржищів,
Який в загадках, як чаєчки жалі.
Солов'їно між круч вітер свище,
Тут совою він хниче в печалі.

Цвіту років юнацьких та школи
Й вигляд з кручи Славути-Дніпра
З серця вирвать не можна ніколи,
Доки прийде зла смерти пора.

1969 р.

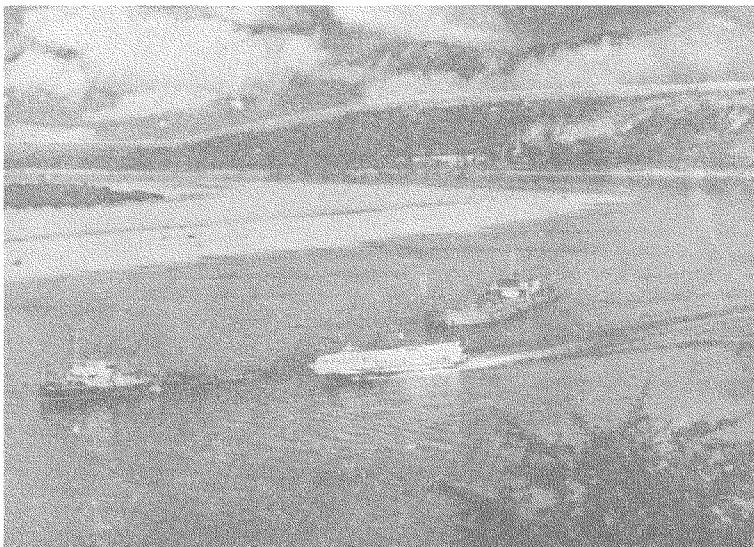
Лев Пилипенко.

РЖИЩІВ НАД ДНІПРОМ

Місто Ржищів знаходиться на правому березі Дніпра на Київщині, яке легко сполучається водяними шляхами вгору із Києвом, а вниз з Катеринославом та іншими містами над Дніпром, що знаходяться вгору і вниз по обох боках Дніпра.

Ржищів знаходиться також на старому Чумацькому Шляху на суходолі, який ішов від Чорного моря через не заселені колись степи, блище до Києва, понад Дніпром ярами та густими лісами. На землі курною хвилястою половою прослався той шлях, а вночі срібною річкою потік небом Чумацький Шлях.

Старі люди оповідали, що водяним шляхом Дніпра їхали в давні часи до Києва різні посли з дарунками до українських князів Києва, та різні купці: турки, татари, греки та інші східні народи. Під час літньої пори водяний шлях був дуже рухливий.

Водний шлях на Дніпрі коло Ржищева.

Місто Ржищів із своїми околицями багате на рільничі продукти. Земля околиць міста пахла вітром і польовими квітами. Впаде роса на ковель, на гіркі польові трави, і вони пахнуть гостро й міцно, як завжди в жаркі дні й ночі. У самому місті була цукроварня, кілька невеликих металургійних фабрик, та декілька майстерень.

Перед першою світовою війною до Ржищева приїздilo з Києва багато туристів на час літнього відпочинку. У зв'язку з цим, місто щороку розбудовувалося. Особливо туристичний район біля Манастирка, в чудовому лісі на підгір'ї, та над затокою Дніпра будувалося багато літніх резиденцій.

У дитячі роки я чув оповідання від моего дядька Андрія, який мав вітряк над Дніпром на Правобережжі. Біля того вітряка часто збиралася дітвора, щоб почути від дядька Андрія про Запорозьких козаків. Він часто розповідав про минулі часи, та історичні події, які теж пов'язані були колись з нашим містом та з історією України взагалі.

Про місто Ржищів розповів одного разу такі історії.

Одного разу молодий київський князь виїхав на полювання в ліс, який тягнувся зеленою смugoю ген понад Дніпром, сотні миль на схід і захід. У лісі мисливець в недовгому часі спіткався з чудовим оленем, який мав величезні роги і рішив за всяку ціну його здобути.

Весь час старався не тратити його з своїх очей і гнався за ним майже цілий день, а його почет (служба) десь від нього залишилася через те, що князь приспішив за оленем, біг і нехотів його стратити з очей. Коли князь наблизився до нього на віддалі стрілу, він пустив з лука стрілу, але промахнувся і не попав в оленя. Однак не тратив надії здобути його і все їхав за ним на схід, віддаляючись від Києва. Коли вечірні тіні дерев покрили все темною пеленою, мисливець втратив з очей свого оленя-красуня. Злізши з коня, розсідлав його і пустив пастися, а сам виліз на розлоге дерево і умістився там спати на величезнім дубі, і скоро заснув, бо був перемучений цілоденною мандрівкою за оленем.

Коли прокинувся, був вже чудовий ясний ранок, мирний, спокійний, тикий, — наче він притаїв подих. Соняшні промені забиралися між деревами всюди, куди тіль-

ки могли, проганяючи темряву. Ростоплюючи тіні, над поляною повис прозорий серпанок, зовсім не схожий на туман. Коли сонце піднялося вище, лісом хвилею покотилася луна від пташиного співу. Оглядався навколо себе, щоб побачити свого коня, але не міг його між гущавиною побачити. Він свиснув кілька разів, і на той свист почув іржання коня, але не зрозумів, у якій стороні. Набравши повні груди повітря, мисливець з усієї сили закричав РЖИ-ЩЕ-Е-Е-Е! Кінь, почувши голоś свого господаря, знову відізвався іржанням. Мисливець зоріентувався, де знаходиться його кінь, і швидко відшукав його.

Повернувшись з конем до дуба, на котрім спав, мисливець зрізав кусок кори з дуба своїм мисливським нохом і написав на тому зрізаному місці РЖИ-ЩЕ-Е!

У пізні часи, коли заселявали цю околицю, то прочитали на дубі той напис. Вони догадалися, що в тому місці колись відбулася якась важлива, а може і історична подія і назвали своє поселення РЖИЩЕ. Пізніше це слово закінчувалося закритим складом і змінилося на РЖИЩВІ.

Є ще друга легенда про назву Ржищева. Коли організувалася Січ на Запоріжжі, то наші перші козацькі загони, часто мали сутички з татарами в степах України. Одного разу невеликий загін, під проводом козацького старшини, виїхав на розвідку з лісу у степ і натрапив на великий віddіл татар. Хоч ворог був і чисельний, але козацтво не мало звичаю відступати й зав'язався з татарами бій. Під час бою козацький старшина був тяжко ранений шаблюкою, але ще міг дати козакам наказ відступити до лісу. Втративши багато крові, старшина знепритомнів і впав з коня на землю в лісі, а козаки, не зауваживши, поїхали далі. Коли старшина прийшов до свідомості, то побачив, що з козаків нікого біля нього не було, а стояв лише над ним його невідлучний побратим-кінь, нахиливши низько свою голову до раненого свого господаря. Від радості, що він не одинокий, старшина напружив останні свої сили й підніс до свого вірного товариша-коня, свою голову. Кінь також, побачивши, що його господар живий зрадів, і з тієї радості заржав. Старшина зрозумів, що без сторонньої допомоги він стече кров'ю й помре, тому треба голосом подати сигнал товаришам по зброй. Але в ньо-

го не було сили, голосно когось позвати на допомогу, а лише до коня промовив РЖИ-ЩЕ! Кінь ніби зрозумів мову, чи теж з радості, що немічний його господар до нього промовляє, знову заржав. Козаки, що шукали свого старшину в лісі, почули іржання коня, й стали іти в той напрямок та знайшли свого раненого старшину, якого кінь урятував від повільної смерті. На відзнаку того, що його козаки віднайшли, звелів козакам на тому місці, де він лежав, поставити хрест, що було й зроблено.

Минуло багато літ. Порубаний в боях з татарами старшина постарів, і залишив Січ, тай оселився на тому місці, де лежав колись поранений і де стояв у ту пам'ять хрест, що він звелів поставити своїм козакам. Старшина приїхав на це місце не сам, а із своїми козаками, які допомогли своєму старшині поставить на цім місці хату, а поставивши хату, деякі теж вже зі старости, оселилися із своїм старшиною, а решта повернулася на Січ.

Старшина доживав свій вік старечий не сам, бо навколо його хати мов гриби росли нові і нові хати його побратимів.

Старий старшина назвав цю оселю РЖИЩЕ.

За панування москалів в Україні, те поселення було назване Ржищев. У словах, у яких московська мова має Є, в українській мові в закритому складі маємо І. Наприклад: гнев — гнів, дед — дід, посев — посів, хлеб — хліб, і т. д. Ржищев — Ржищів.

Який переказ про називу Ржищів є правдивий, то певно історики пояснять нам в майбутньому.

Так само, біля Ржищева на схід була колись висока гора, в яку вода ріки Дніпра била своїми хвилями, та своєю бистротою все підрізуvala ту велику гору і тим способом зробила новий рукав Дніпра попід горою, а гора все знижувалася і з кожним роком осідала і маліла під впливом постійної руйнуючої дії води. Старі люди оповідають, що з попередньої висоти тої гори залишилася лише третя частина її.

Про цю гору дядько Андрій розповідав таку легенду.

Польський король Ян Собеский їхав Чумацьким Шляхом з відділом свого війська з Києва на схід. На поляків в лісі на цій горі напали козаки, але не встояли пе-

ред більшою перевагою польського війська й поляки виграли бій. На знак перемоги над козаками, король звелів назвати ту гору іменем Яна.

Інші оповідали, що після перемоги москалів над шведами та козаками під Полтавою, на чолі з гетьманом Іваном Мазепою, коли гетьман перебрався по поразці на правий берег Дніпра, вийшов він на високу гору і споглядав на Полтавщину. Це був його останній погляд в сторону Полтавської землі. На згадку про це місце, Мазепа звелів поставити на тому місці таблицю з написом ІВАН-ГОРА. Так і до сьогоднішнього дня збереглася та назва ІВАН-ГОРА.

Пароплавська пристань, а за нею видніє ІВАНГОРА.

У свій час Т. Шевченко їхав пароплавом до Києва. Підплываючи до Ржищевської гори, він залюбувався її красою і зробив нашвидку шкіц цієї гори, але не закінчив малюнку, однак під шкіцом залишив напис ІВАНГОРА.

За царської влади не вільно було говорити, що ця назва походить від імені гетьмана Івана Мазепи. Лише за згадку про Мазепу московська жандармерія переслідувала і карала кожного, хто лише згадав ім'я Мазепи.

Також є цікаві згадки в словнику Брокгауз та Єфрони, що був виданий друком ще до революції. Із тієї згадки довідуюмося, що місто Ржищів увійшов у історію московську, не українську. Бо в Ржищеві відбулися перетрактації представників царя Алексея Міхайловича та гетьмана Богдана Хмельницького про «воз'єднання» (як в тому словнику надруковано) України з Московщиною. Про цю подію надруковано також в московській мові в книж-

ці п. н. «Путьовка по Дніпру», яка видана в Москві в 1954 р.

У своїх виданнях москалі називають Ржищів історичним містом, а для українського народу від часу того воз'єднання, а особливо за час понад 50 років советської окупації, Ржищів у складі цілої України є часом чорних років, тиранії, рабства, знущань, арештів, злоднів, безпросвітності, русифікації, советизації... Років масового терору, вбивства нашого народу, вбивства віри, релігії, людяності і прогресу. Років сліз, поту, темряви, беззаконня.

Центр міста. Київська вулиця, на ліво кінотеатер.

Дерогому землякові П. Поржи-Олексієнкові присвячую.

Де віками Дніпро кручі нищив —
Там на кручах в садках у горі
Потопа дороже місто Ржищів
В сяйві сонця до сходу зорі.

Любий Ржищів! Як пахне весною
В рідних кручах і синіх садах!..
І пливуть пароплави рікою,
А з Дніпра рукавом вітру змах.

Там Івангора мрійно синє
З-за Дніпра — з бору — лісу здаля,
Де юнацькі цвіли Ваши мрії,
Як цвіла вся вкраїнська земля.

Пригадайте юнацькі розмови,
Коли ніч підслухала одна
Перший шепт до Ніни любови, —
Тої квітки, що дала весна.

Спом'яніте ще дядька Андрія,
Всі згадки його й старий вітряк,
Коли дядько вказав злого змія,
А що Ви, як і він є козак.

Як читали Ви твори Шевченка,
Як уважно їх слухав Андрій,
Як узнали, що Вкраїна-Ненька
Жде здійснення поета надій.

Вечори, пісні молоді чулі,
На човнах, і на кручах, в гаї.
Як в садках кукували зозулі,
Цвіт трусили в піснях солов'ї.

Все згадаєте, що вже пролетіло,
Мов в розмові невтомний той птах:
В цвіту місто своє білокриле,
Очі Ніни — волошки в житах.

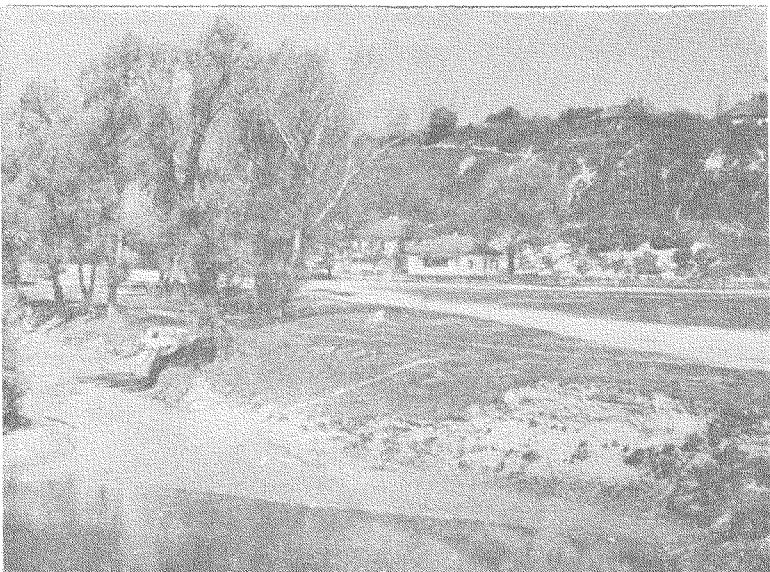
Вспом'яніть місяць наш над рікою,
Шепт вітру між верб довгих віт,
Ловлю рибу нічною порою —
Незабутні часи давніх літ.

Ви так любите Ржищів без краю
І Дніпро, в нім зірок ясний світ,
То від серця свого Вам бажаю
Ще прожити в здоров'ю сто літ!!!

Червень 1969 р.

Лев Пилипенко

Центр міста Ржищева лежить в рівній котловині, але пізніше поселенці розселилися і на горі кругом міста на рівнині. Ржищів поділено на дільниці, які колись звали кутками. Західня частина міста звалася Маковщина.

Ржищів. Дорога на Маковщину.

ДОРОГА НА МАКОВЩИНУ

Вона своїми чудовими краєвидами чарувала кожного, хто лише перший раз там перебував. Маковщина розбудована в яру по обох боках того яру, де розселені були лише заможніші господарі. Господарські будівлі можна бачити з гори тільки взимку, коли сніг білою пеленою покриє землю, а дерева оголяться зі свого зеленого літнього одягу. Весною жадних будівель не видно, бо всі вони втопають в біlosніжному цвіті садків, переважно вишневих. Коли глянути на ці цвітючі сади, то виглядає, що це є взимі покрите снігом. А коли буйний день умирав в обіймах ночі, весна п'яніла місто золотим вином, замріяно і сонно задивлявся в зоряні простори. Даремно солов'ї намагалися розбурхати її, струшуючи своїм співом, пелюстки вишневого цвіту. Даремно повний місяць цілавав її примкнені очі.

Ніч втулилася в верховіття садів і дихала п'яною жагою, а хлопці і дівчата старалися своїм співом переглушити сотні солов'їв. У літку Маковщина втопала в морі зеленого листя садків.

Яром протікає малий струмочок з джерельної води, що мов криштали вилискується проти сонця, а з обох берегів того потічка любуються чудові верби своєю непревершеною вродою в дзеркальному плесі води.

Травневі ночі тулилися в зелені рамена садів, заслухувалися в співі солов'їв, які не втихали до самого сходу сонця. Пахощі вишневого цвіту п'яніли мешканців цього квітучого куточка.

З Маковщини кілька свідомих українців в буревійні часи за визволення своєї Батьківщини віддали своє молоде життя, як вишневий цвіт рідної Маковщини. Це були сини-патріоти заможних селян.

Убога хатина на Довгалівці Дуні Редьки, що стоїть біля криниці. Ржиців.

Південна частина міста звалася Довгалівкою, мешканці якої також жили в широкому яру над гарною річкою, що звалася Леглеч. На Довгалівці також багато господарських будівель, які теж втопали в садах, але ті господарства не були такі заможні як на Маковщині.

Коли перейти міст, під котрим протікає річка Леглеч, то зараз біля моста, на початку Довгалівки стояв чавунно-ливарний завод, власником якого був жид Цибульський з двома синами (в революційні дні вони всі загинули). На тому заводі відливали частини до сільсько-гospодарських машин, локомотив та молотарок. У кінці Довгалівки, на південь, був такий самий завод, власниками якого були два брати німці, Карл та Еміль Швайгуст (в першу світову війну були інтерновані і вислані на Сибір).

Крім цих більших чавунно-ливарних заводів, були ще різні майстерні, в яких ремонтували різне сільсько-гospодарське знаряддя, паровики до молотарок тощо. Тими складнішими машинами та знаряддям володіли переважно поміщики та заможніші господарі, які мешкали в околицях міста. Майже в кожнім селі біля Ржищева були панські маєтки.

Південно-східня частина міста — це саме підгір'я, де було мало селянських будівель, а переважали будинки різних установ, а саме: земська лікарня, будинок суду, пошта, склад горілки (монополь), католицький цвинтар та стояло кілька жидівських топчаків при самій дорозі головного шляху, що йшов із південно-східньої сторони. На другому шляху, що тягнувся зі сходу, на горі стояло кілька десятків вітряків, із яких ще перед першою світовою війною стояло кільканадцять, бо в місті було побудовано великий паровий млин, у якому більшість селян перемело своє збіжжя. Власником того млина був жид.

Під горою в низу знаходився цукроварний завод, власником якого був жид Ленде. Той завод працював до 1912 р. Біля заводу на оболоні був збудований насип, який затримував воду річки Леглеч і каналом направлена вода до цукроварні, де полоскали цукрові буряки. Той ставок був великий, бо затоплював цілу оболоню, але не глибокий, бо оболонь, де зроблено гатку, була рівнина, то теж в зимі замерзalo і школярі мали добре місце на ковзання

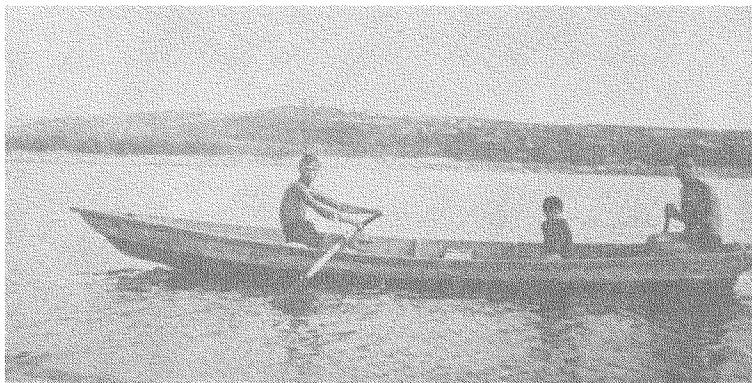
(звали на коньках). Під час світової війни в тій цукроварні було влаштовано сушіння сухарів для фронту.

Після війни будинок цукроварні стояв пусткою, про який у пресі за советів писали:

Стойть завод не єсть не п'є,
Аж цвіллю взявся знизу.

За советів у деяких будинках, що належали до цукроварні в 1921 роках, були авдиторії педагогічного технікуму та гуртожитки для студентів того технікуму. Далі на схід від цукроварні стояла лісопильня, де різали дошки та інший будівельний матеріал. Лісопильня належала жидам, які займалися також і сплавом будівляного дерева по Дніпрі.

Ше далі на схід за Івангородом була цегельня проф. Тритшеля. Управляющим цегельною був поляк Мертенс, а прикащиком батько автора. За цегельною вже розпочиналося поселення, що звалося Манастирок. У Манастирку була Преображенська церква, а настоятелем якийсь короткий час був о. протопр. П. Пащевський. Була там теж жіноча бурса, чи інститут дівиць, якими опікувалися монашки. Жили крім монашок і приватні мешканці в домах, оточених чудовими садками, а далі на схід тягнувся вже дубовий ліс понад забокою Дніпра. В тім же дубовім лісі, багато мешканців з Києва побудували чудові віллі, до яких влітку приїжджало багато власників тих вілл та інших туристів на літній відпочинок. Під самим Мана-

Вид через Дніпро і луги на Манастирок.

стирком, в затоку Дніпра запливали паровлави з туриста-ми. Також туди до цегельні припливали баржи (берліни) за цеглою. У Храмове Свято Спаса, у Манастирок приїжджало тисячі прочан. Монашки запрошували гостей до своїх чудових домів і гостили прочан, у яких були старші монашки, а до їх допомоги й для виховання кілька молодших.

Мені особисто теж приходилося нераз бувати в Манастирку, куди водив своїх коней з поля до водопою, до затоки. Одного разу я був свідком цікавого явища, якого я ніколи в житті не спостерігав, а саме: стая черногузів (бузьків) високо злетіла над затокою й почала клювати одного черногуза своїми довгими клювами, та бити крилами. Та сцена тривала кілька хвилин, аж поки закривалена жертва нападу не впала на землю. До упавшого черногуза підійшло кілька осіб, між якими був один старий рибалка, я рівно ж наблизився до упавшого черногуза. Він був ще живий, але швидко на моїх очах сконав, може не так від ран, як від удару об землю. Я запитав рибалку: «Чому черногузи забили свого ж таки черногуза?» Рибалка відповів нам, що в цій околиці на високих розлогих дубах є багато гнізд черногузів, а в затоці і на сіножатах багато жаб для поживи, й такі сцени бувають майже кожного року. Коли якийсь самець не пильнує своєї самки, яка сидить на яйцях і не зміняє її та й поживи не приносить, а залишається до іншої самки, то інші черногузи мстяться громадою і виносять на нього вирок смерти. Ціла зграя самців підривають зрадника в гору і там його заклюють на смерть.

Можливо, що рибалка має великий досвід спостереження над птахами, і його пояснення були правдиві.

Північна частина старого міста Ржищева звуться Горянщина, що росташована на рівнині гори. Із міста протягнувся головний шлях до Києва через Горянщину, то ж цю вулицю названо Київською. При головному шляху на Київ був великий маєток проф. Тритшеля, який викладав в Володимирському Університеті в Києві. Він мешкав обік Університету при вулиці Тарасовській, черга 5. Його син був доктором медицини. У маєтку в Ржищеві завідуочим був поляк Ольшанський, який часто карав навколоишніх селян, коли їх худобина інколи заходила на панський сі-

Ржищів. Київська вулиця насипом через Оболоню на Горянщину.

нокіс або озимину. Селяни не любили того поляка, якого скоро замінив свідомий українець, що був у добрих відношеннях із селянами. Він часто допомагав бідним селянам паливом (соломою, дровами), а своїм підлеглим забороняв карати селян. Тому його селяни любили й шанували. Родина управляючого була релігійна, що було видно з того, що кожної неділі відвідували церкву в місті і то ціла родина, що складалася з батька, матері, бабуні старенької і шестеро дітей ще в малім віку. Прізвище було його Косенко.

Також над цим шляхом поселилося багато заможних селян, з яких пам'ятаю: Рябоконів Іван, Григорій та Петро. Крім праці на власному господарстві, їх сини ще додатково працювали на панському маєтку та й тим способом докупляли собі все більше й більше поля.

У сусідстві з Рябоконями, ще жили господарі Оністратенки, добрі й працьовиті родини. Було й ще кілька господарів, які мали гарні будівлі і садки, Трищуни, Шевченки-Силки та інші.

Над самим Дніпром на горі був гасовий склад б-тя Нобель. Той склад поставав мешканців околиці гасом, бензиною, ропою до моторів та різними смаровидлами машин. Той склад мав великі сталеві збірники, що стояли на самій горі над Дніпром. Від тих збірників було проведено до Дніпра рури, по яких із пароплавів та берлін чи інших водних суден помпували в збірники горюче. Бідніші люди на тому складі мали працю і заробітки. Крім горючого був ще склад бочок із оселедцями.

На Горянщині напроти маєтку Тритшеля стояв великий дім слідчого Ріхерта, який в Києві мав броварню.

Коли з Київського шляху звернути коло маєтку, то можна вийти на дорогу, що звалася Вивоз (крута в яру дорога до Дніпра), яка простягнулася аж до Дніпра.

Перед Горянчиною на оболоні відбувалися кожних три місяці великі ярмарки, а в місті на площі базари.

Також понад оболонею було зо двадцять жidівських кузень, та з десяток топчаків, у яких селяни дерли крупу з пшона і гречки на кашу.

До першої світової війни Ржищів був волосним (районовим) містом, до якого належали десятки навколоїшніх сіл та маєтків. У місті був становий пристав 4-го стану, суддя, слідчий суду, пошта, пожарна сторожа та зо два десятки кінної жандармерії. Також перебував там

Базар у Ржищеві.

постійно помічник акцизного наглядача. Під горою по дорозі на Горянщину мешкали з 20 осіб кінної жандармерії. Сам пристав мешкав над Дніпром у кінці вулиці Вивозу. Незадовго перед війною кінна жандармерія перемістилася на схід за лісопильню.

У Ржищеві була одна лише православна церква Св. Троїцька, настютелем був довший час з довгою рудавою бородою о. Іван Олтаржевський. Мав великий дім на Горянщині при вулиці Київській, який винаймав, та мав багато поля і худоби. Також мав доньку і сина, але син спочатку війни в 1914 році згинув, а тіло його було перевезено до Ржищева й поховано біля церкви. На могилі поставлено великий пам'ятник.

Напроти православної церкви через дорогу стояв римо-католицький костьол, хоч в Ржищеві було дуже мало поляків, але до костьолу приїжджали з околиць поляки, які були власниками маєтків.

Торгівлею в місті займалися переважно жиди. Лише кількох крамниць були власниками християнського походження.

Також в місті було дві аптеки. Власником старої аптеки був поляк Томашевський, а нової жид.

У Ржищеві було два лікарі: поляк Маліновський та жид Подрайський. Під час революції Маліновського побравовано і забито. Керівником Земської лікарні був фельдшер Стрілець, який мав дочку і сина. Згинув в першу світову війну.

За переписом 1897 р. та відомостями Брокгавза, в Ржищеві на той час нараховувалося десять тисяч мешканців. Про населення за національним складом у відомостях не подано даних.

Легкий дніпровський шлях сприяв швидкому розвиткові сітки міста, а в зв'язку з розвитком торгівлі, швидко зросло й число мешканців Ржищева. Перед першою світовою війною в місті вже було до двадцяти тисяч населення.

На захід міста, за жидівським кладовищем, над самим Дніпром, була чудова оселя, яка звалася Крутій Вивоз. Мешканці того поселення мали чудові і великі сади та займалися переважно рибальством. Було там кілька-надцять гарних уродливих дівчат, а хлопці з міста хо-

Свято-Троїцька церква у Ржищеві.

дили до них на гулянки (вечорниці) і над Крутим Вивозом кожної суботи і неділі вечорами чути було чудові українські пісні, а у місячні тихі ночі, чути було ген-ген за Дніпро, на Полтавщину.

За Крутим Вивозом тягнувся аж до села Гребені ліс, який звався Янча. Власником цього ліса був Тритшель. Назву лісу Янча старі люди пояснюють тим, що в ньому за часів панщини, пани катували своїх кріпаків за непослух чи інші провини проти панів. Якийсь польський поміщик Ян часто влаштовував у тому лісі тортури над своїми кріпаками, а то й забивав своїх підданіх на смерть, а тому ті кари селяни назвали янчуванням, а ліс словом Янча.

Ліс більше мав листяних дерев, але було трохи і шпилькових. Також росли в ньому суниці, полуниці, чорні ягоди, ожина, дика малина, багато черешень, диких яблунь, які в нас звали кислиці, та багато різних грибів. У теплі пори року в лісі був жвавий і веселий рух. Люди збиралі ягоди чи гриби, а молодь з веселими піснями, громадами перебувала у лісі до вечора.

Від пісень молоді голосною луною котилися хвилі, в кожен куточок лісу. Взимку завідуючий маєтком запрошуавав з Києва високих урядовців і сусідніх землевласників на полювання, які влаштовував з нагінкою на дичину. Такі полювання відбувалися кілька днів. Після того влаштовували піятику, цебто мисливський баль в лісничівці, а потім переїздили до маєтку і продовжували свою піятику в честь мисливського короля, який забив ~~най~~ найбільше дичини.

Такі мисливські балі влаштовували оден раз у рік, а вони тягнулися кілька діб.

В околицях міста було кілька цукроварень, а саме: в Пиях, Пивцях, Великих Пріцьках і в інших місцевостях. Для мешканців Ржищева найгіршою була комунікація

Ржищів. Кручі Горянщини, де нагружають берліни. На заднім плані (означено хрестиком), це жидівське кладовище, а за ним розпочинається оселя Крутій Вивоз.

взимку. Залізниці близько не було, тож треба було їхати до Києва запряжкою коней в сані (як що була добра зима). До залізничної станції Мироновка 45 верстов, або 40 верстов до Барисполя на Лівобережжі.

Перед першою світовою війною було в пляні побудувати до Ржищева залізницю. У деяких місцях було побудовано насипи для залізниці, зроблено цементові підпори для мостів, де вони були потрібні. Навіть було розібрано велику кількість домів куди проходив плян будови залізниці. Перша світова війна припинила заходи в побудові залізниці, а після того вже пройшло 55 років, а Ржищів ще немає залізничного сполучення. Москва будує заводи для виробництва зброї, для загарбання всього світу, а про будову залізниць, шляхів та інших засобів для добробуту населення поневоленої України, вона не дбає.

Головним шляхом сполучення Ржищева зі сходом і заходом влітку є лише Дніпро, який має велике значення комунікації з великими містами, на захід з Києвом, а на схід — Катеринославом та Черкасами.

У Ржищеві жила кількість свідомих патріотів-українців, які прищеплювали патріотичні почуття молодому поколінню, яке потім брало активну участь у Визвольних Змаганнях за Самостійну Соборну Україну. Такими патріотами були: касир на пристані Дніпра, Олекса Аполонович Гловінський з дружиною Зоею Володимирівною (батьки професора Євгена Олексіевича Гловінського), Євген Павлович Завадський, Андрій Варфоломієвич Шевченко (останній часто приїздив до панства Гловінських). Андрій В. Шевченко був сином Варфоломія Шевченка — родич по сестрі Т. Шевченка. Із ним Т. Шевченко часто листувався в справі купівлі садиби або землі на будову дому для себе. Варфоломій Шевченко теж походив з кріпаків, але пізніше, коли був викуплений з кріпакства, закінчив освіту, зайняв посаду економа. Його син Андрій Варфоломієвич мав вже теж вищу освіту і пізніше поселився у Великих Пріцьках і від 1906 року, коли мав 60 років, жив в Пріцьках та займав приватну посаду акцизного. Ця трійка українських патріотів, у своїм українськім національнім одязі, часто збиралися в Гловінських, де вживали лише свою рідну мову.

Андрій Варфоломієвич був кремезний, мав сиваву бороду, носив широкі українські шаравари, жупан, підпрезаний вовняним поясом, а на голові влітку завжди солом'яний бриль. У такий самий одяг одягалися Євген Павлович Завадський та Олекса Аполонович Гловінський, лише в додатку Олекса Аполонович часто мав у зубах лульку, з якою майже ніколи не розлучався. Бувало з'ідуться ці невмирущі духи козаків, ця трійця, в літні чудові пахучі дні, зберуться в альтанці над кручею Дніпра у Гловінських і тут над дніпровою кручею вечором, та й затягнуть наші козацькі чи народні пісні. Одного разу, коли ми діти бавилися коло альтанки над кручею Завадський своїм сильним басом затягнув свою улюблену пісню: «Ой Дніпре», що закінчується словами: «А вступах України дай то, Боже миць, блисне булава». Закінчивши співати й нахиливши свою голову над кручею трохи помовчав, задумавшись і сказав махнувши рукою: «Е-е-е, мабуть, не дочекаюся побачити гетьмана з булавою». Це було десь у 1907 чи 1908 році, а через десять років дійсно блиснула правдива булава в гетьманських руках. Та не тільки гетьман блиснув булавою, як володар України, але таки й Божко розмахував правдивою булавою, яку забрав у Катеринославськім музею, не питуючи ні в кого дозволу, грабуючи історичні цінні музейні експонати. Ще малим хлопцем я часто бавився з Женею і Юрком (сини Гловінських) у різні козацькі застави. Тому теж мав нагоду бачити й чути розмови та патріотичні козацькі пісні, наших старих козаків-патріотів, у національному вбранні. Навіть було мені тоді дивно, що наші пани балакають, співають і вбираються як наші селяни.

ЯК Я ЗРОЗУМІВ, ЩО Я Є УКРАЇНЕЦЬ

Одного літнього дня прийшов я до хлопців Гловінських, і зауважив там Андрія Варфоломієвича з батьком Юрка і Жені, які сиділи при столі, на якому стояли пляшки з випивкою та закуски (обидва любили чарку).

До мене підбіг Женя та й каже: «Петъка, ідьом над кручу!» Почувши таке звернення до мене Жені, Андрій Варфоломієвич сказав до Жені: «Чому ти звеш Петъка?! Клич його Петрусь!» Я здивувався і не міг зrozуміти, чому він назвав мене таким незвичним моїм вухам ім'ям,

коли мене вдома кличуть Петя або в школі Петька. Петруsem мене ще ніхто і ніколи не називав. Засоромившись, Женя нічого не відповів, хоча був і старший за мене на пару років, але мати Жені, Зоя Володимирівна сказала синові, що Андрій Варфоломієвич має рацію і що дійсно краще йому називати мене Петруsem, бо це краще і наше ім'я. Прийшовши до дому, застав свою заміжну сестру з її чоловіком Петром Опанасовичем, розповів їм в присутності моєї мами, що Андрій Варфоломієвич у Гловінських назвав мене Петруsem. Мені сестра відповіла, що моє справжнє ім'я, як малого хлопця, по нашому Петрусь. Від того часу в родині Гловінських і в дома вже мене звали лише Петруsem.

Завдяки Андрієві Варфоломієвичу та матері Жені Зої Володимирівної, я одержав справжнє ласкаве, здрібніле наше українське ім'я — Петрусь.

Нераз мене також вражало й те, чому наши пани розмовляють не панською (як тоді звали польську чи московську мову), а мовою рідної матері. Також дивувало мене, що ці пани носили селянське вбрання і ніколи не бачив щоб у Гловінських було товариство з москалями. Якщо хтось і заскочив ненароком, то й не так їх широко гостили, як отих наших старих, ту шляхту козацьку. І коли я вже вийшов із дитячого віку, то зрозумів значення слів: укра-

На Горянщині сидить дівчина, що затужила за своїм милем, а в низу під горою пароплавська пристань.

їнець, малорос, мужик, хахол. Також переконався і зрозумів, що оці пани є правдиві українські патріоти, які паликими, але простими словами українського інтелігента здобували і переконували молодь, та й старших, хто вони, та чиї діти.

Олекса Аполонович працював на пристані Дніпра касиром на протязі 27 років, а після тієї праці вдома займався господарством. Садиба його була біля самого Дніпра (перший дім від сходу на Горянщині).

Той дім колись належав Караванському, а родина Гловінських платила за нього чинш 80 рублів на рік. Згодом вони цей дім купили на власність. Величезний дім мав від заходу 12 колон, та кілька входових дверей і мав вигляд двірської палати. При домі було дві десятини землі та гарний овочевий сад, у якому стояло кільканадцять вуликів.

Часто бачив я біля вуликів Олексу Аполоновича, який з люлькою в зубах вибирав із вуликів заповнені з медом рамки, а порожні вкладав на їх місце. В дозвілля теж можна було бачити, як Олекса Аполонович сидів і приглядався бджілкам, як вони працюють та любувався працьовитими Божими мухами. Під час жжив у своїх широких, як море білих полотняних штанях і в широкому солом'яному брилі (капелюх), який охороняв від сильної липневої спеки, косив пшеницю. За ним в'язала снопи його служниця Вівдя. Стомившися, сідав на сніп, запалював свою нерозлучну люльку і любувався тяжкими колосами пшеници, які тяжили в його руках наповненим зерном. Не можна було сказати, що це був бюровий службовець, бо вигляд мав справжнього українського селянина, з довгими козацькими вусами, в солом'янім брилі і з люлькою в зубах.

Городним господарством займалися господиня (мати Жені і Юрка) та робітниця Вівдя. Мали в господарстві доброго коня, якого звали «Гудок», бо коли біг, то гудів. Коня та корови доглядав наймит, який також виконував обов'язки візника (кучера).

Часто Зоя Володимирівна з синами їздила конем до церкви в місто, бо чоловік її, і в неділю працював, як касир на пристані. Уся родина була релігійна, працьовита і гостинна, бо дуже часто мала в своїм домі приятелів та гостей. Жили в повному добробуті. Зоя Володимирівна,

крім свого господарства, була теж і учителькою в Земській школі, а згодом у Вищій початковій чотирикласовій школі. Їх діти Женя і Юрко вчилися вдома, а в Києві складали іспити за програмою гімназії. Після іспитів вступили до 5-ої класи гімназії в Золотоноші на Полтавщині. У тій гімназії учителювала сестра Олекси Аполоновича (старша панна), в якої жили Юрко і Женя. На Різдвяні та Великодні Свята хлопці завжди приїздили до дому на вакації.

РІЗДВЯНІ СВЯТА

У 1909 році, під час Різдвяних Свят (вакації) ми зробили зірку (як в нас тоді казали колядувати з звіздою), щоб з нею поколядувати, як то робила у нас вся молодь. До себе запросили ще четвертого сусіднього хлопця Андрія Кобу (сусід Жені), по вуличному прозивали їх Березовськими, бо родина Андрія переїхала в Ржищів з Березівки.

Колядок нас навчила мама Жені, яка в школі викладала спів і музику. При фортепіані грава мама Жені, а ми всі в чотири голоси колядували. Приготувалися до виступу добре. А коли до них на Свято Різдва Христового з'їхалися гості, тоді ми із своєю чудовою зіркою у середині зі свічкою, зайшли до гостинної кімнати, ле сиділи гості при столі й заколядували всім присутнім. Першу колядку виконали на слова «Різдво Твое»... Але гості, почувши нашу першу коляду, забажали, щоб ми ще заколядували. Ми гріянули що сили «Добрій вечір Тобі Пане Господарю!» Виконання колядок вийшло надзвичайно добре, бож правдива лиригентка учила нас колядувати. Гості були незмірно задоволені, бо на нашу адресу висловлювали похвали. Завалський запитав нас: «А хто ж у вас є касиром!?!» Женя вілповів, що Петрусь. А Андрій Варфоломієвич своїм сильним голосом крикнув: «Ану Петрусь! Наставляй свою шапку». І мою шапку посыпалися гроші не спібні, — ні, а банкноти і то не рублі, а по п'ять і десять рублів. Це ж зливувало нас, що стільки грошей сипнули в цю кудлату зимову шапку. Ще стільки царських рублів не приходилося мені в руках тримати.

Часом бувало, ходив я колядувати з хлопцями з зіркою, але нам давали по п'ять, десять, а рідко 25 копійок, каже Петрусь, а сьогодні, то теж і сипнули нам! Як по-

рахували всі гроші, з утіхи не знали, де й сісти, бо ж нарахували 75 рублів, а коли батько Жені довідався скільки маємо грошей, то ще докинув п'ятку, щоб було всім рівно по двадцять рублів кожному.

Від радошів ми вже не мали ніякого бажання кудись ще іти колядувати, та вже був і пізній час, тож Петрусь побіг зараз же до дому. Як побачила мама засапаного Петруся, то спершу налякалася, гадаючи, що хлопці хотіли його набити, а він утікав, але коли Петрусь витяг з кишені заколядований рублі, то й мама зраділа. За ті гроші мама купила теплий плащ, гарні чоботи, добру баранячу нову шапку та шкіряні теплі рукавиці. Те Різдво в 1909 році не можна ніколи забути, бо воно принесло стільки радошів для хлопців.

Олекса Аполонович з дружиною кожного року влаштовували Різдво для школярів. Ставили вони ялинку в Земській школі. Але деякі учителі, малороси та москалі, запротестували, що співали українські колядки. Пізніше Олекса Аполонович і вся його братія стали влаштовувати різдвяні імпрези з колядами у приміщені волосної управи, де волосним старостою Маловшини Поночовний був свідомий українець, заможний господар. До волосного будинку почало кожного року приходити більше людей та батьків, щоб послухати рідних колядок. Взимку Олекса Аполонович не мав роботи на пристані, бо пароплави не курсували. Дніпро замерз, тому мав досить часу зі своєю дружиною для влаштування ялинки під час Різдва з українськими колядами. Гловінських, Шевченка, Завадського любили бідніші люди, та шанували їх, бо вони так гарно відносилися до простих бідних селян, міської бідноти, та давали їм велике задоволення з тих різдвяних імпрез, що наснажували слухачів патріотичним духом. Багато бідніших з міста, ці наші патріоти обдаровували різдвяними ларунками і не лише їхніх дітей, але й родичів дітвори. Робили все це на власний кошт, тому теж всі убогі з великою пошаною відносилися до цих осіб, які ними так щиро опікувалися. Про них все місто говорило.

По ревоюції, то власне ці добродії зробилися біднішими, як ті, яких вони колись нагороджували різдвяними дарунками. Прийшла влада комуно-московська і все їм забрала.

В товаристві його друзів багато згадується про Петруся, тому варто розказати про події у його родинному домі, як він працював, учився і як він шанував свою родину батька, матір, сестру та братів.

У місяці червні, за старим стилем, Петрусь скінчив 8 років. Для утіхи свого найменшого сина, мама запросила сусідських хлопчиків на його іменини, за що Петрусь обіцяв мамі бути послушним. Мама його, як найменшого сина, дуже любила, бо був дійсно послушним та веселої вдачі. В Земській школі учився добре і учитель Михайло Михайлович Завадський любив його, бо був першим учнем у науці.

Влітку все крутився коло мами і помагав в домашній праці, любив маленькі телятка або курчатка і все носив ім їсти, або замітав у дворі, чи дрова носив з під хліва до кухні своїй мамі. Петрусь мав ще трьох братів та сестру, всі старші за нього. Сестра найстарша була вже заміжня, яка вийшла заміж кілька років тому, а найстарший брат Федось виїхав до Києва, де перебував вже п'ятий рік

Іван Григорович Поржні-Олексієнко, сидить по середині, та діти: донька з чоловіком, чотири сини з жінками, внучки і внучки у своєму садку (знімка з 1926 р.).

і ані разу не був вдома. Батько теж працював на цегельні прикащиком і раз на місяць приходив до дому, так що Петрусь мало коли й бачив свого батька. Коли приходив вечором пізно, то Петрусь спав, а коли відходив до сходу сонця, Петрусь теж спав, хіба коли в неділю прийде татусь Петруся, тоді він і міг з ним побачитися.

Мама працювала дома дуже тяжко зі своїми ще молодими синами, бо при малім господарстві треба здорових рук та й в горі і у великім садку, — скрізь треба доглядати, і в хаті зварити, та й поприбирати, як слід. Праця завжди була, не лише на весні чи літом, але восені і взимку теж її не бракувало, особливо тоді, коли вже хлопці підуть до школи, а мама сама вдома господарює.

Зближаються Різдвяні Свята, треба напекти їй зварити. У цім році особливо приготовлялися до Різдвяних Свят дуже вроочно, бож по п'яти роках відсутності, найстарший син Федось має приїхати до дому на Різдво. Зима була міцна, снігу впало багато, і Петrusева мама бідкалася, що погода лиха, може Федось і не приїде, але в останніх днях перед Різдвом сніг перестав мести, а погода вияснилася, морозець ухватив добре, а сонечко в день пригрівало. Микола наробив кармаків і пішов на рибу на Дніпро, а Іван дрова рубає, Петрусь носив дрова до кухні, а коли скінчив носити дрова, взяв дерев'яну лопату і почав сніг відгортати від хати до криниці, хліва та клуні, та й на цілому подвір'ї викинув сніг навулицю. Каже Петрусь, як приїде Федось, то дасть йому доброго гостинця з Києва за те, що він такий працьовитий.

Десь кілька днів перед Різдвом прийшов Петrusів татусь до дому, щоб помогти приготуватися до Різдвяних Свят. Закололи двох кабанців, досить великих, та й ковбаси нарobili чимало, а мама ще й ковбаси нарobili з гречаною кашою і гарну шинку спекла.

Микола приніс чимало свіжої риби, з якої Петrusева мама зварила з малої риби юшку, а велику смажила. Вже зварений борщ пісний з грибами, кутя, узвар і меду до куті татко з комори приніс, а мама пирожків напекла напевно з три копи. Мама не забула спекти великого пирога з трьома кутами, для малого Петруся, бо коли наш тато буде ходити із святою водою і крейдою, коли кропилом покропить та крейдою хреста напише, то Петрусь вкусить

пирога, і так без шапки на голові в морозний день, будуть ходити від хати аж до клуні, яка була далеченько на городі, та й всі хліви мусять пройти й покропити, а в хлівах теж батько і худобу кропив.

Вже Петrusева сестра з своїм чоловіком Петром Опанасовичем прийшла з Довгалівки, а в хаті вже все чистенько та пахоші з кухні йдуть до світлиці. Всі щось роблять. Петрусь тримає в руках сніп з колосами повними пшениці, а батько зняв скатертину зі стола, на хрест положив жито в колосках, а опісля свіжого пахучого сіна з власного садка, та й покрив назад чистою скатертиною стіл. І на стіл почали приносити страви. Батько на покуті постелив сіно, поставив сніп пшениці, на сіно поставив горщок з кутею та узваром, а з боку хліб і маленьку покришку, в якій положив кілька угольків з печі та всипав ладан і смирну. По хаті запахло кадилом. Петрусь ані на крок не відступає від свого татка і все приглядається та питаеться, чи щось щось подати, усе хоче чимсь прислужитися, допомогти своєму батькові, щоб мама і батько похвалили його, коли прийде Федось.

Уже вечоріє, на дворі добрий мороз, але тихо, під ногами лише міцно скрипить, здалека все чути крохи, хто проходить в той вечір. Петрусь щохвилини вибігає на подвір'я, чи не їде його найстарший брат Федось з Києва. Уже й пізно, час сідати до Святої Вечері, але всі щось немов певні, що гість ось-ось прийде і чекають на нього.

Раптом Петрусь убіг у хату і каже: «Вже єде!» Всі з радості вийшли на подвір'я. Дійсно, до хати наближалася сани, запряжені в двоє добрих коней і вже стали коло подвір'я. Петрусь побачив як з саней устав високий пристійний мужчина, з чорними довгими вусами, в великий шубі і підійшов до мами, а потім до батька та почав цілувати їх в руку, а потім в лицє, а мама зараз же і розплакалася, напевно з радості, що по п'ятьох роках побачила свого найстаршого сина. Бррати і сестра собі підійшли, вітаються і цілууються щиро, а Петрусь мов камінь, став і не рухається з місця, бо ж він й не знає свого брата. Федось поїхав до Києва, коли Петрусь мав заледве три рочки, але привітавшись Федось з усіми, підійшов до Петруся, взяв його на руки, піdnіс вгору та й каже: «Але ж ти вже й великий хлопець виріс!» Мама писала до мене,

що ти добре учишся та слухаєш її, отож я тобі і гостинця привіз з Києва.

Всі увійшли в хату. Федось скидає шубу, а брати Микола і Іван несуть з саней валізки. Батько зараз же й каже: «Ну діти, будемо сідати за стіл до Святої Вечері, бо вже й час!» Всі замовкли, а батько перший сів на по-куті, а по боках Федось і чоловік сестри, Петро Опанасович, далі сестра, а за нею Микола, потім Іван, мама, а збоку Петрусь.

Батько встав, за ним повставали всі, перехристилися три рази і почали молитися за батьком, а на закінчення знов: «В Ім'я Отця і Сина і Святого Духа, Амінь». Три рази. Скінчили молитву і сіли знову на свої місця. Тоді батько повернувся до вікна, яке зовсім замерзло, та й каже: «Морозе, морозе іди до нас куті їсти! Не йди на жито, на пшеницю, а йди до нас куті їсти!» Так три рази сказав, знову положив хрест на себе, а потім ложкою перехрестив їжу, та взяв в ложку трохи куті і кинув під стелю.

Почали їсти Святу Вечеру, що складалася із 12-ти страв. На великому столі було все, що лише душа бажала, але Петрусеві і в думці не було їсти, все споглядає на ті валізки, що стояли в куті. Вже й мама звернула на нього увагу, щоб їв, а не крутився. Скінчили вечерю та й зако-лядували, а потім повставали з-за стола, мама з своєю донечкою поприбрали всю їжу і тарілки до кухні, а тоді Федесь відкрив свої валізки і там чого лише не було: різні пряники медові, цукерки різних виробів, помаранчі, горіхи, а потім вийняв гарно завинені пакунки і почав роздавати всім. Перший пакуночок дісталася мама — теплий вовняний светер, а опісля кожний дістав, що було йому призначено Федосем.

Петрусь дістав гарні понікльовані коньки снігурочки (так тоді їх звали), та й каже Федось до Петруся: «Маєш нові снігурочки, щоб катався на льоду!» А Петрусь каже: «Я вже вмію їздити на коньках, бо я маю дерев'яні, якими й навчився їздити». Коли вже роздав Федось подарунки привезені з Києва, тоді всі посідали коло стола і почали колядувати, так аж до пізньої ночі.

Петрусь росте, вже скінчив Земську школу, пішов у вищу початкову, а згодом і ту скінчив і поїхав у Київ,

до Технічного Інституту, де застала його перша світова війна.

Двох братів забрали до війська і послали на фронт. Батько покинув працю в цегельні і мусів прийти до дому помагати в господарстві мамі. Мама все журилася і пла-кала за синами, бо діставала вістки, що на фронті гине багато вояків. Петрусь за браком грошай, науку перервав.

Петрусь. Знімка з року 1915-го.

ШКІЛЬНИЦТВО У РЖИЩЕВІ

Перед першою світовою війною в Ржищеві була Земська початкова школа, якою завідував Михайло Михайлович Завадський. Він був українцем-патріотом, якого учні дуже любили. Земська школа знаходилася у невеликому старому будинку при вулиці, яка ішла до Дніпра до насыпу. Була ще й церковна школа, в якій училися лише дівчатка. Десь в році 1912-тім була збудована нова школа при вході на Маковщину, під горою. Туди перенесено й Земську школу. Звалася вона дво-класна вище-початкова. У 1913 році цю школу названо 4-и клясною вище-початковою школою (4-Класное Више-Начальное Учіліще). Навколо шкільного будинку поставлено нову огорожу, а учні обсадили її тополями, на яких кожний учень зробив напис свого прізвища на дощині і прив'язав до деревця, яке він посадив. За кілька років ці тополі так розрослися, що влітку вже за ними не видно було великого будинку школи. Була теж приватна жидівська гімназія, в якій училися діти жидівських купців і кілька дітей купців християнських.

Незадовго до першої світової війни, директор Земської школи Михайло Михайлович Завадський залишив працю у школі і став священиком десь в селі Македонах (кільканадцять верстов від Ржищева). Селяни розповідали, що він виголошував у церкві українською мовою проповіді, якими зворушував присутніх до сліз. Він допомагав бідним селянам, з яких не брав оплати за хрестини, похорони, шлюб тощо. Серед селян він мав великий авторитет і його любили безмежно.

ЗИМА

Узимку по науці учні розважалися на льоду на ковзанах. Улаштовували навіть вітрила з мішків і виїжджали по льоду на Дніпрі верстов з 20 від Ржищева. Деякі хлопці доїжджали навіть аж до Києва (80 верстов). Цим спортом учні захоплювалися.

У МОРОЗНІЙ КРАСІ

Землякові п. Олексієнкові присвячую
Лев Пилипенко.

Вітер між круч свище, снігами мете
Пеленає Ржищів й листя золоте.

Хлопчики й дівчата — гурти дітвори,
Вітром їх санчата мчать униз з гори.

Скутая льодами Славута ріка
Манить з круч стежками діда й юнака.

Чуло колядками б'є у серце спів
В день Різдва з зірками дівчат й юнаків.

В Свято Водохрища за декілька верст
Очищена площа, — на ній з льоду хрест.

Тисячі народу в молитвах без свар
Беруть святу воду — зими Божий дар.

На обличчях щастя, бо радіють всі.
Вікна хоть квітчасті в морозній красі.

Незабутній Ржищів Думки окрила
Бо він серцю близкий хоть в згадках здаля.

Вересень 1969 року.

Під час Різдва на Горянщині хлопці та дівчата спускалися на санках із гори, зрученко керуючи ними, щоб не перекинутися. Часом хлопці запрягали коней в сані, прив'язували до них кілька малих санчат і виїздили далеко за місто, повертаючись назад пізно вечером при сяйві ясного місяця. Зимовий спорт захоплював молодь і надавав їй велику радість та розвагу.

Перед Водохрищам дорослі чоловіки пилили на Дніпрі грубий лід, з якого робили великий льодовий хрест, ставили його і поливали квасом з червоних буряків. На білому фоні зими той хрест палає маковим цвітом. Обабіч хреста уstawляли ще й великі сосни для мистецького вигляду. В День Водохрища, після Святої Літургії, народ виходив з церкви на вулицю, ставав у кілька рядів у колону, попереду якої з хоругвами виходили парубки в кожухах, підперезані вовняними кольоровими поясами, а шапки, незважаючи на великі морози, ховали в кешені. За парубками з хоругвами ставав церковний хор, за яким ішов настоятель Свято-Троїцької церкви, отець Іван Олтаржевський. Його під руки підтримували заможні селяни. Ця

процесія ішла до Дніпра понад чотири версти, на заготовлене заздалегідь місце для Водосвяття. Процесія ішла помалу біля півтори години, а то й більше. Під час Водосвяття були великі морози, хоч на блакитному небі вигравало сонечко. Але чоловіки ішли без шапок на головах. Коли прийшли на місце, священик ставав проти хреста, а люди навколо прорубів, щоб після освячення взяти в заготовлену посудину свяченої води. Дома селяни споживали цю воду самі і давали своїй худобі.

Під час освячення, коли заспівали «Во Йордані» — священик опускав хрест у воду в проруб три рази, після чого люди вже мали право набирати свячену воду в свою посудину. У цей час мисливці три рази стріляли в повітря сліпими набоями зі своїх мисливських рушниць. Молодь випускала із своїх кліток голубів, які облітали кілька разів навколо і вирушали в напрямку свого мешкання.

Парафіяни поспішали з водою до дому. Одні санками, а другі й піхотою. Священика й парубків з хоругвами селяни візвозили санями до церкви.

Деякі заможніші селяни від Різдва до Водохрища мали дома прикрашені ялинки. Посередині церкви теж ставили велику ялинку перед іконостасом і запалювали свічки в перші три дні Різдвяних Свят, на Новий Рік і Водохрища.

МИСЛІВСТВО

У Ржищеві було досить мисливців, які взимку вибиралися полювати на зайців, лисів, борсуків, куниць, тхорів, з яких знімали шкіри і брали у жидів добре гроши. У борі на лівобережжі водилися й вовки, які часто викрадали у селян вівці та телята.

Любив ходити на полювання і мій батько (колись був лісничим). Також мої дядьки Андрій та Гриша з сином, два мої рідні брати та два двоюродні. Ця група, коли випаде добра пороша, ішла лавою полем, забиваючи лисів та зайців, повертаючи додому з своїми трофеями перемученими, бо зміряла по кілька десятків верстов своїми ногами поле і кручі по високому снігу. Дома говорили, що охота гірш неволі, і це дійсна правда. Над кручею яром над Дніпром був великий наш овочевий сад, що звався Шведським яром, то взимку, як випаде пороша, я брав рушницю (був тоді вже я юнаком) та ішов у сад на по-

лювання. Зайці любили обгризати віти з молодих овочевих дерев, то теж нераз і на день залишалися по садках спати. Нераз мав щастя принести до дому із садка зо два зайці, а нераз і з десяток куріпок. По глибоких ярах і кручах ставив сільця і капкани, в які попадали тхорі, що нищили у селян курей, а то нераз можна було піймати на сільце чи капкан і куницю. Шкірки приносили добре гроши. Восени я з братами Іваном та Миколою сідали в човен, замасковували його очеретом або гіллям з дерева, підплівали до табунів качок. Коли підпліли близько до них, за бивали по кілька десятків нараз. Дикі гуси були дуже обережні і на воді тяжко було на стріл до них дістатися. До гусей підкрадалися суходолом, коли вони десь осіли на косі, замаскувавши себе травою чи кущами і тим способом траплялося, що й гусей пару можна було принести до дому.

Київські мисливці на замаскованих моторових човнах полювали на качок, підпливаючи до них досить близько, забивали сотнями качок, повертаючи до Києва з доброю здобичею. Після революції населення мало й кулемети, з яких полювали на качки, але правдиві мисливці були на них обурені з такого порушення мисливського права. Деякі мисливці полювали на нурців, які з обережності близько до себе не допускали і трималися на далеку відстань від мисливця, але бували щасливці, що забивали по кілька штук на осені і продавали як випхані чучала. Були мисливці, що полювали на орли та великих яструбів, забивали їх, стягали шкіри, випихали їх та продавали.

Ще були мисливці рибалки. Мали вони дрібно-калібрів рушниці. Вилазили десь на дерево, що стоїть при самій річці чи затоці, і слідкували в воді чи не ходить громада щупаків або інша більша риба за самичкою. Декомущастило забивати по кілька досить великих штук, а потім човном досягали свою здобич. Але таких мисливців було мало.

ВЕСНА

Весна в Ржищеві починалася рано. Уже в лютому місяці господарі вивозили в поле гній, а навіть деколи й ранше, та розкидали його по снігу. Городи починали орати чи копати в березні, а в квітні вже був жвавий рух на городах. У полі сіяли ярові культури з ранньої весни.

В ОБІЙМАХ ВЕСНИ

Землякові п. Олексієнкові присвячую
Лев Пилипенко.

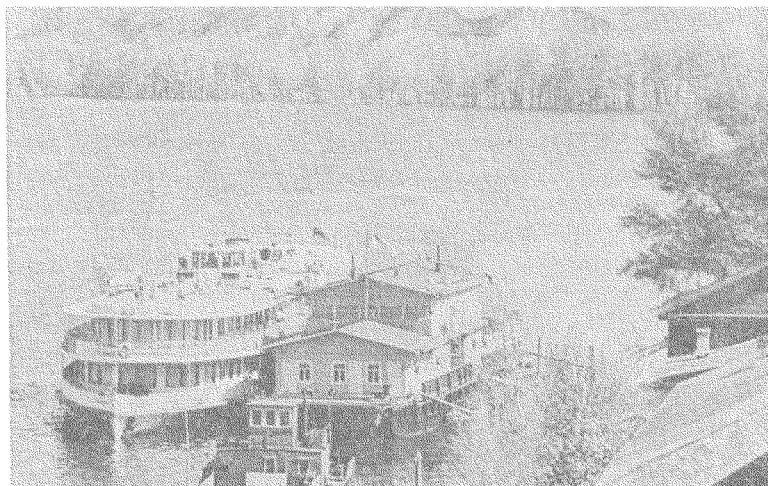
Гремить перунами луна голосна, —
То ламле Дніпро зими пута
До Ржищева з півдня йде з сонцем весна:
Звільняється з криги Славута.

Потоками з круч сніговая вода
Платок з голови білий здійме.
Як милому в зустріч зоря молода,
Спішить до Дніпра у обійми.

У кручах втопа в солов'їнних садах
Заквітчаний в цвіт весни Ржищів.
Прокинувся вітер, що спав у борах,
Весни хвалу з пташками свище.

Бір діше сосною, там пахне смола,
Там вітер щоночі ночує.
І помахом легким, як дівки пола,
Він в хвилях Славути жартує.

Весна в повнім цвіті. Співають пташки.
Качками човни в Дніпра водах.
Розбуджені сонцем, як ті мурашки,
Працює люд в полі й городах.

Вид біля Ржищева під час розливу Дніпра на весну.

Коли розставав сніг по полях, тоді вся вода з рівнин ішла ярами та кручами до Дніпра. Шум і гуркот води чути було на далеку віддаль.

Річка Леглеч, яка протікала через місто сповнювалася водою, виходила з своїх берегів і розливалася широким потоком, забираючи по дорозі кладки та менші мости, які лучили з містом. А вже коли Дніпро-Славута з гуркотом і шумом рвав своїй кайдани-кригу і розливався, тоді його сестриця Леглич ще більше набухала, злішала і заливала всю оболонь, тоді комунікація з містом була лише при допомозі човнів. Надзвичайно чудовий вигляд в той час мав Дніпро, коли весна будила з зимового летаргу. Спостерігати його пробудження, над кручу виходило майже все населення Горянщини, а то й з дальших околиць міста. Лід на Дніпрі тріщав, як вибухи з гармат, ламався великими брилами, які дерлися одна на одну і творилися величезні високі і глибокі затоки, що сягали в деяких місцях аж до дна, а потім творилися рухомі льодові гори.

Ревів, гудів, а те ревище далекою луною котилося поміж глибокими кручами та ярами. Летіло теж в синяви бору Лівобережжя та завмирало між деревами шпилькового велетня бору.

То пробуджувався зі сну дід-Дніпро, і то було велике свято для населення міста, бо за останніми крижинами, які зникали за течією, з Києва вже випливали перші пароплави, які ще більше оживляли місто, бо ж то була єдина водяна шляхсполука між іншими містами.

Ярі, кручі вкривалися зеленню, сади вмивалися молочним цвітом, а все небо і земля збуджувалися весняним співом пташок. Із садів і неба лілися блакитним сяйвом співи веселих жайворонків та інших пташок.

Молода трава була соковита, зелена, як смарагд. Живодайне повітря сповнювало груди весною. Дихати було легко, бо паощі весни п'яніли, чарували теплим подихом повітря з Дніпра та бору. В городах садили картоплю та різну городину, а огірки і помідори садили пізніше. До Великодніх Свят переважно все вже в городах було посаджено.

У піст православні мешканці міста дотримувались церковних приписів, а саме: м'яса, сала, молока, ковбаси, яєць, сиру ніхто не їв у дні посту. В окремих випадках

деякі селяни дозволяли своїм дітям пити лише молоко. Усе що готували господині, було приготоване на олії з соняшників, льону або рижію. До борщу вживали сушені гриби або рибу. Їли квашену з олією капусту, квашені огірки, яблука, та квашені малі кавуни.

До Вербної Неділі мешканці приготовляли кілька возів верби, яку привозили до церкви на посвячення. До церкви в місто багато селян прибувало з навколошніх сіл, де не було церков, а тому треба запастися більше вербою.

Перед Великоднем багаті господарі забивали по два кабанці, біdnіші по одному. Дехто забивав ще й молодого бичка. Із забитих тварин готували ковбаси, вкладали їх в бочки, заливали топленим смальцем і то зберігалося по коморах довший час, майже на ціле літо. Дехто вудив шинки і теж висіли в літі в коморах. Інші селяни різали порося, господиня парила його в окропі, а потім начиняла відповідною начинкою, вкладала кусок хрону до рота по росяти і так несла його на посвячення до церкви.

На передодні Великодня жінки пекли з білого пельовоаного борошна паски, готували крашанки, пекли з різною начинкою пиріжки, та робили в хатах порядки Білили стіни, вбирали образи вишивками та домотканими рушниками, застеляли килимами та скатертями (обруса-ми) столи тощо. Господарі прибирали подвір'я і наводили порядок та чистоту в стайннях та біля них.

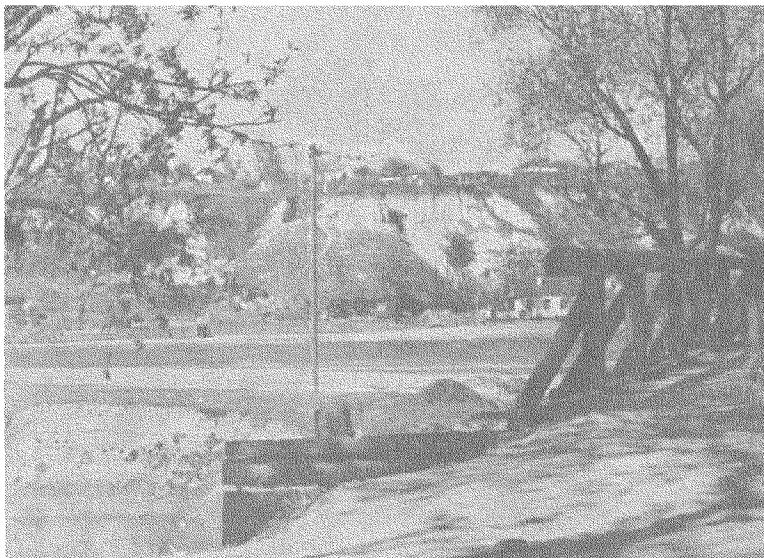
Коли вже відправлялася Служба Божа на всеношню, то церква була забита вірними. До церкви на Великодні Свята, все вдягалися в нове весняне убрання. Паски несли на освячення в кошиках, а то і в великихnochovaх.

В II-ій годині вночі молоді хлопці ішли через дурогу до костьола і коли був там обхід навколо костьолу, то наші православні хлопці брали хоругви з костьола й приймали участь в масовому поході. Молодь з того мала утіху, хто носив хоругви. У нашій православній церкві хоругви були тяжкі і такі молоді хлопці не відважувалися брати хоругви до обходу, а лише здорові, сильні парубки. Було ще 12 хоругвів бронзових, які несли три сильні парубки. Бронзові хоругви були придбані перед першою світовою війною. Ініціатором купна цих бронзових хоругвів була моя мама.

На Великдень багато жінок приносили в подарунок для церкви вишивані рушники і прикрашували ними святі образи. Тоді церква виглядала ще більше святково, в яскравих барвах вишивок рушників.

У церкві горіли через цілу ніч тисячі свічок. Коли проспівав хор після півночі ХРИСТОС ВОСКРЕС! Всі в церкві присутні, ніби рідні брати і сестри поздоровлялися між собою зі Святом Христовим і цілувалися взаємно та відповідали — Воїстину Воскрес! А на дворі молодь пускала різні бенгальські огні кругом церкви.

Посвячення пасок відбувалося ще перед сходом сонця. Навколо церкви в кілька рядів стояли тисячі кошиків з пасками, різним печивом та крашанками. Коли проспівали Христос Воскрес, усі обходили навколо церкви, де коло пасок виблискували вогнями тисячі свічок, а з небесної блакиті свічечками горіли ранні зірки. Під час посвячення пасок на дзвіниці дзвонили в усі дзвони, які не затихали цілий перший День Великодня. Після посвячення, кожен хватав свій кошик з паскою і спішив до дому своїм возом чи пішки розговлятися.

Під містком протікає річка Леглеч.
Вид через оболоню на Горянщину на кладовище.

В провідну неділю маса народу після Св. Літургії виходила на всі кладовища міста. Священик, коли приходив на кладовище, спершу заходив до каплиці і відправляв панахиду за всіх похованих на тім кладовищі, а потім запрошували його кожний осібно на могили відправити панахиду за покійників своєї родини. За відправу на могилах священика нагорожували хто чим міг, а потім сідали при могилі випивали чогось міцного і закушували, споминаючи покійників та їхні добрі діла.

На Свято Юрія священик та люди з хоругвами виходили в поле й освячували лани пшениці та жита. Після посвячення розстеляли на полі скатертини, ставили пляшки з горілкою, різні закуски, як шинки, ковбаси, холодець й так споживали їжу, попиваючи чарку, а коли вже й добре натягнулися, зачинали співати та качатися по житі, мов краще буде рости з повними колосами. Ці українські традиції старші люди шанували і дотримувалися своїх звичаїв.

РИБАЛЬСТВО

Мешканці Ржищева, які жили поблизу Дніпра, переважно займалися заводово рибальством, а деякі лише зі спорту або для свого вжитку. Рибу заводові ловили ночами. Сідало по три чоловіки на досить великий човен, забирали з собою неводи, а потім тягнули його обома човнами.

Із ловів поверталися до сходу сонця, цебто на світанку. Ловили теж з так званих душогубок (довбаний з круглого дерева човен). Це були малі човни. З тих душогубок ловили рибу сітками, які були багато менші від неводів. В такій душогубці сидів лише один рибалка, отже два човни по одному рибалкові і тягнули цю сітку по воді. Деякі рибалки ловили переметами. Це довгий шнур, який в нас звали французьким шпагатом, на який прикріпляли плетений волос довжини з 20 сантиметрів, до якого на кінець прив'язували саморобний гачок, і на одному шнурку таких гачків чіпляли від 1200 до 1500 штук. Переметом ловили рибу переважно дві особи на одному човні. Виїздили на Дніпро, ставали під деревом і наживляли черв'яки на гачки та приготовляли ці перемети до завезення в воду. Ця процесура забирала їм майже цілий

день. Коли все вже було приготовано, перемети прикріпляли до великого поплава (якась банька з повітрям) і пускали десь під косою, де немає корчів. Таких переметів дві особи мали по одному або й більше. Поверталися вечором до берега, робили вогонь, варили собі вечерю, а потім лягали на відпочинок, щоб перед досвітом, коли ще темно, вийхати на воду вибрati перемети з рибою та зраня продати її жидам. Були бідні рибалки, які не могли придбати сітки чи переметів, а мали свого малого човна, яким виїздили десь в добре місце, закріпляли човен палями на воді, закидали принаду для риби і сиділи цілими днями з вудочкою. Принаду робили самі. Брали сіру глину, яку змішували з горохом чи пшеницею і кидали кусками біля човна, риба припливала і брала поживу, а в тому й гачок з хробаком. Здобуту рибу продавали жидам, а за вторговані гроші утримували свою чисельну убогу родину. Це рибальство в день.

Коли благословило до сходу, всі нічні рибалки поверталися до берега, де на них вже чекали жидки гандлярі з підводами, важили рибу і вивозили до міста на рундуки та продавали споживачам. Ще були рибалки, які ставили ятері в озерах чи заболоках. Здобич до ятерів попадала не велика, а тому ці рибалки використовували цю здобуту рибу лише для споживання своєї родини. Були і такі рибалки, які ловили з човнів лише соми на хлопалку. Рибалка сідав у невеликий човен душогубку, яким плив пару десятків верст вгору по Дніпрі, потім виїздив на середину Дніпра, запускав в воду довгий шнур, з великим гачком та поживою, плив за течією води і хлопав власної роботи хлопалкою (звали теж ложкою). Хлопалку самі робили з зігнутого півметрового прутика, а на кінці виробляли хобот, подібний до кінського копитка. До другого кінця хлопалки замотували довгий шнур. На кінець прив'язували кусок сирівки (шкіра, з якої робили упряж на коня), до сирівки великий гачок, на який накладали кусок м'яса чи іншої поживи, і рибалка плив за водою та хлопав, яка давала звук, ніби так у воді соми згукуються, коли здобули поживу. Коли сом ухватить гачок з поживою, він тисне на дно, а рибалка підриває з метер в гору і вже зловленого сома тягне до човна. Соми на хлопалку попадали від п'яти фунтів до кілька пудів (пуд 40 фунтів).

ДНІПРО

Обійняв ти усю Україну,
В якій медом так пахне земля.
Оповив, як коханий дівчину,—
Міста, села, бори і поля.

Ти є люстро степів Батьківщини,
Де синь неба та сонце цвіте.
Зорі й місяць з нічної глибини
Тчуть проміння своє золоте.

В сріблі вод відбиваються віти,
Тіні хмар пливуть в русі своїм.
Літні ранки, як рож пишні квіти,
Розцвітаються в плесі твоїм.

Світло Києва з гір досяга в бір.
Ним чарує ночами ріка.
З парку дивиться князь Володимир
Із високим хрестом у руках.

Де злились з моря вод твої губи,
Неслись в море відкрите човни.
Ворогам шукати кари та згуби
Пливли сміло України сини.

Несли хвилі в віки дні і ночі.
В Чорне море спливали роки.
Не розмив за віки Дніпро кручі,
Лише зникли з ріки козаки.

Хоч нащадки їх босі і голі.
В ці модерні технічні часи, —
Й тобі шлях греблі втяли доволі,
Та не втратив ти, Дніпре, краси.

21. 5. 1969 р. Лев Пилипенко

Мій батько кілька десятків років працював на цегельні, а у вільний час брав свою душогубку і виїздив на лови сомів. Часто і я випливав на тім же човні сам, а деколи і разом з батьком і траплялися досить добре половини. Ми оба мали шнурок і клопав. Одного літнього дня батько заїхав аж під Трипілля і спливав за водою, зловивши кілька сомів. Біля села Стайок (18 верстов від Ржищева) притиснуло шнурок досить тяжко так, що батько не міг шнурком і підсікти свою здобич.

Батько зрозумів, що піймав великого сома, бо нераз в Стайках оповідали люди, що кидається на воді щось

великого біля гаток. Було це біля 11 години перед полуночю. Сом намагався весь час тягнути човна до гатки, де найглибше, але батько старався його від гаток відтягнути на мілизну на лівий берег Дніпра на косу. В цю пору якраз їхав пароплав з Києва і майже сом не підтягнув човна під пароплав. Батько попустив довгий шнур, і тим способом минула небезпека, а сом далі водив човном мов моторівка по Дніпрі. Боротьба тривала до самого вечора. Коли сом був вже обезсилений, батькові удалось його дотягнути на косу і там, підтягнувши до човна, ударив обухом по голові. Сом знепритомнів, тоді батько заложив великий шнур і рушив у напрямку до дому. Сусіди повідомили братів, які виїхали возом над берег і забрали сома до дому. Сом-мотор мав вигляд якоєсь потвори, а не риби, голова величезна, а на собі мав щитину мов кабан, а між щитиною сотки п'явок та різних великих і малих черепашок, які живилися з нього. Коли на другий день батько зважив ту потвору, то він мав 5 пудів і 32 ф. Жиди не зважилися його купити, а порадили завезти до Києва і продати на рибний товщ. На другий день вечером батько нагрузив на пароплав і завіз у Київ, та продав по 5 копійок за фунт.

Аналогічний випадок трапився десь у 1908 році коло пристані в Ржищеві біля кручі, що звалася Солониця.

Біля пристані було дуже глибоко, де хлопці перестали купатися, бо з води часто виринала якась велика потвора. Коли гуси запливали поза пристань, потвора ви-

Два брати на риболовстві: гріють чай на піщаній косі, біля Ржищева.

ринала, хватала свою жертву, тягнула на дно і зникала під водою. Часом хлопці навмисне гонили жидівські гуси у воду, щоб плили поза пристань, і завжди гинула одна гуска, а хлопці приглядалися цій несамовитій сцені. Одного разу біля пристані стояв досить довго тягаровий пароплав, який грузився збіжжям. Один матрос чув про по-дії потвори біля пристані, узяв він міцний шнур, прив'язав гак, наложив підсмажену курку і пустив з пароплава. За якийсь час ця потвора зачепилася на гачок, а матроси взяли човен і витягли на берег величезного сома, який вжив біля п'яти пудів. Після того гуси мали можливість плисти поза пристанню і вже не зникали під водою.

Взимку рибалки закладали кармаки, по декілька сот штук, які заготовляли на осінь, коли ще Дніпро не замерз. Кармак був подібний до перемета лише різниця та, що кармак мав 15 до 20 гачків на шнурі. Коли Дніпро покрився грубим льодом і вже ходили пішоходи, а то й їздили через Дніпро санями, рибалки брали свої малі санчата, по два патики в руки, метер довжиною, в яких на кінцях був забитий грубий цвях чи товстий загострений на кінці дріт, приходили на лід, ставали на коліна в санки і попихаючись патиками об лід скоро перетранспортовувалися з місця на місце. Знайшовши відповідне місце, пробивали в леді заливним ломом отвір, впускали в воду приготований кармак, засипали кусками льоду отвір, ставили віху, а в другому—метер від першого отвору, робили знова отвір і вичистили від льоду, залишаючи відкриту діру. На другий день приходив рибалка і довгим загнутим дротом зачіпляв шнур, витягав кармак на лід і вибирав рибу до коша. І так кожного дня ранком рибалки приїздили, а десь вже над вечір їхали до дому, оглянувши кілька сот кармаків і забравши рибу.

Це робили професійні рибалки, але були й аматори шкільні хлопці, які рівнож займалися рибальством не кожного дня, а в дні вільні від науки і нераз сиділи із своїми вудочками цілими ночами на плитах при березі і ловили сомки коротенькими вудочками.

Влітку хлопці брали човни, до кінця шнурка чіпляли блискучі бляшки, подібні до малої рибки і тягли за човном, більша риба як шука чи окунь кидався на бляшку і хлопці мали гарні штуки риб та тішилися з доброго полову.

ЛІТНІ КРАЄВИДИ

Землякові П. Олексієнкові присвячую
Лев Пилипенко.

Славута хвиль горою
Не спиня свій біг.
Літньою порою
Плещеться до ніг.

Береги Дніпрові
З круч чарують зір.
Небо волошкове
Потонуло в бір.

Тепла і прозора
У Дніпрі вода.
В дзеркало просторе
Сонце загляда.

Плотів покірні сплави
Минають острівець.
Світ із пароплавів
Б'є до дна сердець.

Замріяний Ржищів
У нічній порі.
Місяць зійшов вище
По Івангорі.

Літні краєвиди
Не затьмарить час.
Й тут Дніпрові води
Плещуть в серце нас.

З весел самоцвіти
Під місячний світ:
Цвітуть в серці квіти
Ще з далеких літ.

Поле й тепле літо
Праця у жнива
В серце з кров'ю влито,
В споминах жива.

Вересень 1969 р.

Пізньої весни, коли вода спадала по розливі у своє русло, Женя і Юрко Гловінські та я виїздили човном на лівобережжя. Вилізали десь на вербу коло води і слідкували за більшою рибою, коли пускає ікру. Ми брали свої луки і пускали в рибу стріли з дерева, нераз ці лови були вдачні, привозили по кілька штук гарних щук або окунів чи судаків, а нераз їхали додому без здобичі, з порожніми руками.

Влітку старші хлопці перепливали човном Дніпро на лівий берег і на мілизні, в забрід, ловили рибу вечорами волоком. Бувало, привозили по пару відер гарної риби.

Одні мешканці міста мали з рибальства засоби для свого життя, а інші втішалися рибальством, як цікавим видом спорту.

НА ДОЗВІЛЛІ

У гарячі дні під час відпочинку чи вакацій, молодь Ржищева перепливала на човнах громадою на лівий піщаний берег ріки, де не було так глибоко і вода на піску була чиста, як сльоза. На піщаній косі купалися в воді, запалювалися на сонці, співали пісень, а коли проголодалися, робили перекуски. Вечором з гумором і піснями верталися до дому.

Під горою правого берега Дніпра, часто стояли довший час вантажні пароплави. Хлопці крадькома входили на пароплав, влезли на найвищу машту, а звідти стрибали у воду. Цей вид спорту був небезпечний і ризиковний.

Часом хлопці перепливали через Дніпро на лівий берег, змагаючися між собою — хто скорше перепливе Дніпро. Я також спробував зробити такий трюк, але вже назад вертався човном, бо стратив силу й охоту.

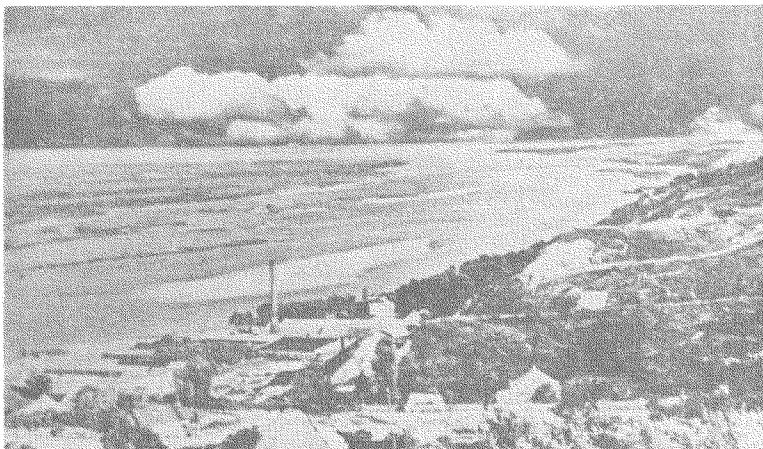
Ці спогади юнацьких літ дуже цікаві, бо то квітучі літа кожної людини, яка не може вирвати зі своїх спогадів найкращі літа свого дитинства та юних років. Людина в старшому віці зайнята родинними турботами, а в дитячому віці — це безтурботне життя, сповнене розвагами та радощами. Тому тих років не можна забути до останнього подиху своїх грудей. З глибини десятків років, як з глибини Славути-Дніпра, виринають на верх спогади щасливого дитинства.

ЗЕМНІ СКАРБИ РЖИЩЕВА

Київські науковці твердили, що Ржищів має великі земні скарби та мінерали, що не були знайдені ані використані. (Так казали колись науковці моєму батькові).

Користувалися лише сірою глиною, з якої виробляли цеглу. Була в Ржищеві цегельня Тритшеля, яка існувала десятки років, а нею управляв Менцель, поляк, який мав гарний будинок до диспозиції тут же недалеко цегельні і Івангори, а обік дому протікала річка з джерельної води з під Івангори. Коли люди йшли до Манастирка на Храмове Свято Спаса, то зупинялися біля джерела, освіжувалися холодною джерельною водою і брали зі собою ту кришталеву холодну воду в пляшки.

Управитель мав біля дому гарний човен, яким родина їздила цією малою протокою річки аж до забоки Манастирка. Мав теж виїздних пару молодих коней, якими їздив по закупи до міста, та в неділі до костела. Також мав зо два десятки худоби, яку випасав на сінокосах там таки, обік дому. Мій батько працював теж на цій цегельні прикащиком, а я часто відвідував батька (вже юнаком) на праці, та бував в домі управителя. Пам'ятаю один випадок. Робітниця управителя (покойка) розвісила на подвір'ї постіль до провітрення, а між тим, червоне покривало до ліжка, яким легко порушував вітер. Неподалеку паслася громада худоби, а між нею був молодий бугай. Він, побачивши червоне покривало, зачав дряпати під ногами землю, готовуючись до атаки на покривало, яке вітер порушував. У цей час на подвір'ї бавилися дві малі донечки управителя, що були вбрані в світлі рожевого кольору суконки. Я завважив небезпеку. В одну мить кинувся я на допомогу дівчаткам. Схопив їх обидві за руки і вбіг на веранду. В цей же час бугай перескочив низьку камінну загороду і став рогами рвати повішане червоне покривало. На крик дітей вибігли всі з дому. Я розказав цілу прикру подію. Господиня дякувала за врятування її дівчаток від розлюченого бика.

Цегельня в Стайках над Дніпром біля Ржищева.

Понад Дніпром, у напрямку Києва, також були цегельні в Стайках, Витачеві, Халип'ях та здається і в Трипіллі. Крім цегли селяни виробляли з глини горшки та інші глиняні вироби.

Навколо Ржищева земля була родюча, на якій селяни вирощували цукрові буряки, які постачали до цукроварень. За буряки одержували платню грішми, цукром та мальасу і жом з буряків для корму худоби.

Жомом селяни запасалися на цілу зиму і квасили її в так званих кагатах для худоби. Землю обробляли селяни за чотирьохпільною системою: озима, ярові культури, толока (незасівалося нічого цілій рік), де випасали свою худобу, й поле під городні культури. Де було мокро, там мали сінокоси. Кожний селянин мав мало землі, одну десятину, а то й менше в одному полі, а разом переважно мали від 3-х до 5-ти десятин. Добрі і багатші господарі скуповували землю і мали по кілька десятків десятин. Пригадую свого хрещеного батька, який мав двох синів і три дочки. Всі дорослі і сильно розвинені фізично. Мали вони підробітки в маєтку і помпували ропу та гас з вантажних пароплавів. Та працьовита родина доробилася. Докупили біля сотки десятин землі, що було рідкістю в околиці міста, щоб за короткий час докупити стільки землі.

Я вже згадував, що мій дядько Андрій мав вітряк, коло якого збиралися малі хлопці і слухали дядькові оповідання давнин. Одного разу дядько Андрій, показуючи рукою в напрямку старої груші, сказав, що там, де камінний хрест під грушою, шукачі скарбів копали землю і на кілька десятках метрів глибини знайшли у великій просторій печері чи підземній кімнаті, спорохнявілі уніформи і стару зброю. Все, що було із заліза, було знищено іржою, а пряжки та гудзики чи ручки від зброї, які були з міді або бронзи збереглися добре. Також поблизу іншої груші викопали велику скриню, з якогось тяжкого металю. Прив'язали шнуром і тягнули волами її з ями на гору. Шнур урвався і скриня, впавши назад, забила чоловіка та обвалилася земля і засипала там з скринею забитого. Люди казали, що це місце зачароване. Засипали яму назад і навіть не витягнули забитого. Від того випадку більше ніхто не відважувався копати скарби в тих місцях.

У шведському яру (це був наш величезний сад в цім яру) з оповідання дядька Андрія, шведи закопали великі скарби, які не може ніхто знайти, хоча пробувало вже багато осіб, навіть за моє життя. У цьому яру була глибока і довга печера, до котрої ми, школярі, пробували заходити, але скоро поверталися, бо наші ліхтарі гасли, а ми не мали повітря, — бракувало кисню. Щоб не трапилося з дітьми якогось нещастя в тій таємничій печері, мій батько звелів засипати вхід до неї, і на тім місці посадив овочеві дерева.

Наш сусід натрапив на своїм городі підземний хід, в якому знайшов деякі старовинні речі. Копав досить довго, але не натрапив на ніякі скарби, тому і засипав назад розкопаний рів. А про Івангору дядько Андрій оповідав, що один мандрівник знайшов у невеликій печері казанок, повний золотих монет і так став багатим чоловіком, але незадовго зник з нашого міста. Що з ним сталося невідомо.

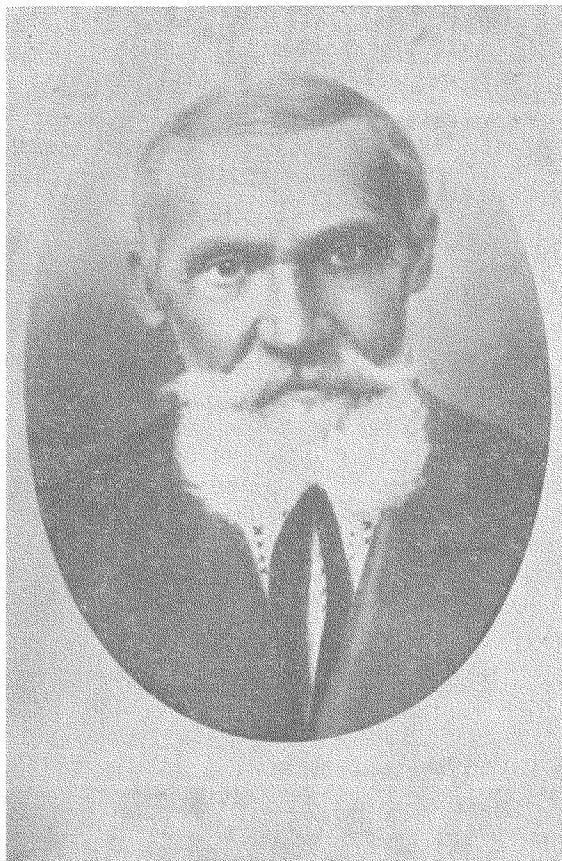
Кожного року батько наймав дівчат копати городи в садку. Одного весняного року, у Шведському яру в садках копали дівчата, а батько звелів, щоб з високого валу зсували лопатами землю у яр, і тим способом терен трохи вирівнювався. Вал знижувався, а яр малів. При цій роботі дічата почали знаходити срібні старі Володимирівські монети, величини царської монети — 15 коп. Одного разу дівчата розкопали подібне до печі, виложене камінням та вимазане глиною. В цих печах, чи могилках, були горшки з монетами, а по боках насипане в малі мисочки зерно, подібне до спорохнявілої гречки. В двох печах було по одному горшку. Батько припускав, що третій горщик був розбитий і це власне розсипані монети, які дівчата збиралі в землі. Черепків з горшка не знайдено.

Усі ті монети батько завіз до київського музею. Науковець музею оглянув, розпитав докладно, де знайдено ці монети і, подивившись у якусь книгу, сказав батькові, що у Ржищеві мають бути великі скарби та різні старі цінні речі, але не мають докладних даних, де їх можна шукати.

Також науковець підкреслив, що на Горянщині є 12 хрестів з написами в стародавній мові, та 12 груш,

під якими ці хрести лежать. І дійсно, такі груші були ще за моого часу. Їх було 12. Під землею був хід від кожної груші, мов підземні рови на фронті, покручені зигзаками. По цих хрестах і ходах можна дістатися до великих скарбів.

Науковець пообіцяв батькові, що він добре простудіє весь загадковий плян в книзі та наявні історичні написи на хрестах. Він обіцяв приїхати до Ржищева з цілою експедицією і розпочати розкопи таємничих печер і підземних ходів. То було влітку 1912 року.

Іван Григорович Поржні-Олексіенко помер в 1927 р.

В 1913 році науковці не приїхали. На другий рік вибухла війна і так на цьому справа завмерла. Ніхто більше не розпочинав розкопи за підземними скарбами, тому що на археологічні розкопи треба грошей, а ті гроші йшли на війну.

Коли батько повернувся з Києва, розпочав розшуки за 12-ма хрестами. І дійсно знайшов цю кількість, під кожною згаданою спорохнявіло грушою. Деякі лежали зверху, а деякі і на метер під землею. Батько приглядався до хрестів. Хотів щось прочитати, але нічого не міг зrozуміти, бо деякі літери були дощем зміті за довгий вік, тому що хрести роблені з піщаного м'якого каменя. За мого життя стояло ще 8 старих груш, які стояли на кожнім городі сусідів. Деякі хрести лежали або стояли під грушою, а інші, в революційний час, були вивезені селянами на кладовище. Певно ті груші були посаджені пляново, так, як йшов підземний хід і означали вони початок і кінець того підземного ходу. Написи, правдоподібно, мали зв'язок з таємницями тих печер, але все те було не виявлено в той час. Правдоподібно, Горянщина була першим поселенням міста Ржищева.

Старі оповідання свідчили, що за давніх часів у густому лісі близько Дніпра стояла велика палата ще з княжих часів. Розповідали теж люди, які працювали в маєтку, що коли копали рови до нових будівель на фундаменти, знаходили в землі різні старовинні речі і старі фундаменти. Це свідчило про те, що на Горянщині ще за княжих часів були будівлі, куди проходив Чумацький шлях на Київ. Про це свідчать виявлені старі речі і фундаменти.

Пізніше вся Горянщина була забудована, а ліс викорчований. Правдоподібно, це вже стало заселення за кріпацтва.

Рівнож були й такі оповідання, що якийсь чужинець, багатий шляхтич побудував великий маєток на Горянщині. Набирав робочої сили до свого нового маєтку, будував їм хати, давав по куску землі і тим способом робив їх кріпаками та присвоював їх собі аби не покидали праці.

Дуже мало було родин у Ржищеві, що походили з козацького роду, які не підлягали під пана. Ті козацькі

родини поселилися у Ржищеві правдоподібно тоді, коли генъман Богдан Хмельницький розгромив польське військо на Правобережжі і вигнав з маєтків польську шляхту за межі України. За панщини маєток був великий і багатий, а коли вже володів маєтком Тритшель, він був багато менший. Від кого Тритшель набув цей маєток, про це мені не відомо.

Коли я вчився в Земській школі, то часто відвідував дім слідчого суду Василя Миколаєвича Ріхерта, в якого працював мій старший брат як секретар слідчого. Мав Ріхерт красуню дружину Музу Антонівну, та двох молодших від мене синків, старший Юрко, а молодший Сева, які вчилися вдома (вчила їх руської і французької мов францужанка). Я часто, просто зі школи заходив до Юрка і Севи побавитися з ними у розкішному саду. Муза Антонівна була задоволена, що я з її синками забавлявся в м'яча або в іншу гру.

Одного разу бавився я в саду з Юрком в м'яча, а Сева десь пішов між сосни під дім. На кожному розі дому була закопана до половини велика бочка під ринвою, щоб стікала вода з даху до бочок. Невідомо, яким способом Сева перевернувся в бочку і до половини в воді, тріпав ногами, а великий пес хватав його за штани, хотів витягнути і гарчав. Я почув гарчання собаки та плюскання води, зрозумів, що там якась небезпека і побіг під дім між сосни. Там побачив лише ноги Севи, що стирчали з бочки та пса, який намагався його витягнути. Ухватив я Севу за ноги, витяг і почав трясти за ноги, щоб виллялась вода з рота. Побачив Юрко, що я мокрого Севу тримав догори ногами, наробив крику. На крик вибігла учителька, а за нею і Муза Антонівна. Мама, коли прибігла, то зараз же зомліла і впала на землю. Коли прийшла до притомності, то Сева вже віддихав хоча був блідий та переляканий. Севу урятував я завдяки гарчанню пса.

Після того випадку, Муза Антонівна вважала мене за третього сина. Давала мені різні подарунки, а коли заходив по дорозі зі школи до Севи і Юрка, вона зараз наказувала служниці дати мені обід аби я залишився з хлопцями. На Різдво діставав я від цілої родини гарні дарунки, а мій брат теж скористав з нещасливого випадку Севи,

бо дякуючи мені, що врятував Севу, Василь Миколаєвич підвищив моєму братові платню.

Весною, а часом і влітку, мій брат приводив Юрка та Севу до нашого дому, а моя мама угощала хлопців теплим свіжим молоком, яке вони любили. Потім усі ми ішли над Дніпро і любувалися чудовими краєвидами та рухом на берегах Дніпра і на Лівобережжі. Мій брат завжди казав хлопцям, щоб деклямували, то теж хлопці охочо і з радістю кричали на все горло: «Пахнет сено над лугами!» або «Лебедь, щука і рак» та інші.

Василь Ріхерт (батько хлопців) кілька разів на тиждень вибирався до міста пішки, де купував для себе цигари, для дружини печиво або шоколаду, для дітей цукорки та інші солодощі. Вертаючись до дому, поначіплює різних малих і великих пакуночків на гудзики і петлі свого уборання і сопе як паротяг, йдучи з міста на гору по вулиці Київській. Сусіди, уздрівши його, говорили: «Уже наш слідчий повертається до дому зі своїм черевом й сопе як паротяг!» (Мав він великий живіт і велику вагу).

Дім Василя Михайловича Ріхерта стояв на самій горі напроти маєтку Тритшеля. Із його саду було видно все місто й частину околиць, які вражали своїми чудовими краєвидами. Ріхерт, колись як ще був молодим, був добрим мисливцем, але в старших роках не ходив на полювання, а навіть коли просили його на наганки, де сідав у

Загальний вид міста Ржинцева з Горянщини через Оболоню.

дозволив нам їхати кіньми верхом. Ми мали добрих ще молодих верхівців. Уесь час танцювали, були не спокійні, бо в стайні застоялися і раді були, що йдуть у степ.

Їхали ми з початку за повозом, битим шляхом, а іноді і напереді повозу. Проминувши попову леваду, залишили ми повіз і повернули вліво до Дніпра, у глибокий яр на вузеньку дорогу до лісу. В тому глибокому ярі, за довгі роки, вода забирала пухку землю і витворилися глибокі кручі з урвищами проваллями. Через цю кручу була вузенька стежка до лісу та до струмочка з чистою джерельною водою. Пастухи поробили малі гатки і вузькими стежками водили свою худобу до водопою. Переїхавши кручу, наблизилися ми вже до лісу. Потім їхали по рівнині понад глибокою кручею, а внизу густий ліс, який тягнувся понад Дніпром. Ми їхали горою, стежкою і милувалися чудовим краєвидом лівобережжя за Дніпром, яке розкинулося широкими лугами, на них ходили отари корів та коней. Далі видно було вікові дубові густі ліси, та село Гусенці, а за ним широкою темною полосою старий шпильковий ліс. Мило було любуватися нам після міської задухи такими широкими просторами Господньої природи. Їхали на конях, в однім рядку разом, але коли була вузенька стежка я випускав Ніну вперед на її коні.

Коли так їхали, вона в переді, раптом над кручею з-під куща шепшини вискочив заяць і її молодий кінь спошловився, круто скочив у ліво в бік від кручин. Ніна несподіваючись раптового скоку коня, стрімголов злетіла з нього в провалля через високий кущ колючої шепшини. Її кінь зник десь з переляку, а я, прив'язавши свого коня до куща, оббіг кручу і за кілька хвилин був вже коло Ніни. Вигляд був жахливий. Руки, лице, ноги були подряпані колючою шепшиною, стікала кров, а делікатна святочна тоненька суконка пошматована і збруджена болотом, сама вона не давала жадного знаку життя. Однак мала вона велике щастя, бо впала на кущ, а з нього скотилася в провалля на м'який болотистий ґрунт, де в зимі навіяло багато снігу і частина його затрималася в тіні аж до травня.

Я підійшов в гору, де ще під землею було багато снігу, розгорнув м'яку землю, набрав пригорщі снігу і почав рятувати Ніну. Став розтирати чоло та груди Ніни. Незадовго Ніна прийшла до притомності і побачила, що

я тримаю її голову на своїх колінах, розтираючи відкриті груди снігом. Спочатку, правдоподібно, вона не могла зрозуміти, де вона знаходиться і, що з нею сталося, та що я з нею роблю. Але, коли оглянула свої закровавлені руки, ноги і весь свій обдертий одяг, здогалася, що вона впала з коня і мала такий незвичайний вигляд. Її груди були зовсім відкриті, а з-під пошарпаної суконки видно всю спідню білизну. Її зробилося ніяково, а мені стало соромно перед нею, бачити її напів убрanoю і в такому вигляді. Може хвилину-дві дивилися один на одного і ані слова не промовили, мов зачаровані обое, мов мову нам відібрало, але я перший промовив, що все буде гаразд, та що ми вийдемо зараз на гору і поїдемо до лісничівки, де її родина.

Хоч мені було ніяково перед нею, вона прийшовши в нормальній стан з усмішкою на устах підняла свої закровавлені руки і обняла ними мою шию, міцно пригорнувшись до мене, почала ціluвати безперерви. В той час я не знат, що робиться зі мною, чи то був якийсь чарівний сон, чи теж дійсність. Але зігріте серце теплими обіймами дівчини, та гарячими поцілунками, рвонуло мене до неї і ми устами злилися на довший час щирими поцілунками. Пробудження ранньої весни в природі співпало з пробудженням нашої так несподіваної і першої любові, що тримала нас деякий час у якомусь чарівному напівсні. Як ми довго були в міцних обіймах, я не можу сказати, але довгий час невідома сила юності не могла нас зрушити з того болотистого ґрунту, який здавався нам м'якою за-пашною травою, що упоїла і прикула до себе. Тут у глибокій кручі, на самоті, розв'язався міцний вузол шкільного режиму, під постійним доглядом монашок, як весняні молоді паростки кущів тягнули до теплих ясних променів ласкавого сонечка весни. Нешчасливий випадок, що трапився з Ніною, закінчився для нас обох щасливим вимріянім і несподіваним кінцем. Коли тіні сорому розвіялися легким туманом, а нас ніякі сили не могли розірвати, не могли перешкодити в обіймах та гарячих поцілунках. То була пора теплої весни, й пора першої нашої гарячої любові, яка рідко трапляється в молодім віці, з такими пригодами. Ми не знали чи матимемо ще таку нагоду пережити ту гарячу любов на самоті, ті щасливі і милі почування, які теплими хвилями Дніпра переливалися в наших грудях. Дійність

розвбудила нас до гарячої юнацької любові, яку ми ще перед тим й не тямili добре. Коли я прийшов до себе після таких гарячих та щиріх поцілунків нашого милування на мокруму болотистому ґрунті, я натякнув їй, що вже час на гору та їхати до лісничівки, бо родина її може турбуватися, що нас так довго немає, та матимуть різні думки про нас. На мої слова Ніна відповіла: «Нехай думають, що хотять, але я сьогодні мала таке щастя, якого не мала за все своє життя!» Однак ми рушили з мокрого, але щасливого в нашему житті місця і пішли вгору, обійшовши високе провалля-кручу, дісталися на гору, де чекав на нас мій прив'язаний кінь. Сіли обое на коня і поїхали понад лісом до лісничівки, де на веранді були вже поставлені столи, заставлені багатою стравою та напитками.

Побачивши нас на одному коні і в такому страшному вигляді, перша мама Ніни скрикнула і кинулася до своєї улюбленої донечки: «Що з тобою сталося Нінусю!?» Був перший оклик мами. Ніна з веселим посміхом на устах відповіла, що трапилася її маленька аварія, бо заяць сполошив коня, а вона стрімголов полетіла в провалля, через кущ шипшини в саме болото. Мати спершу подумала, що дочка з переляку може й з розуму зійшла, бо замість пережитого страху і болю Ніна так весело розповідала їй про нещасливу пригоду. Однак переконалася, що Ніна говорить серйозно, лише навесело. У той час, коли Ніна оповідала мамі про випадок з нею, на спіненому від швидкого бігу коні прибіг з маєтку стангрет. Побачивши Ніну, що вмивалася біля криниці з болота і крові, він заспокоївся і став розповідати, як прибіг на подвір'я перестрашений, засапаний і весь мокрий кінь Ніни. Він зрозумів, що трапилося якесь нещастя з Ніною, а тому так швидко гнав свого коня, щоб сповістити управителя. Над вечір поверталися до дому всі разом в повозі.

Коли я знову зустрівся з Ніною та запитав її: «Чому ти мамі розповідала про нещасливу пригоду так весело, що ніби тим ти рада, що принесла собі якусь насолоду чи щастя, а не приkrість чи страх і небезпеку для твого життя?» Ніна, довго не надумуючись, відразу відповіла мені: «Так, дійсно, що насолоду і велику радість, бо не впала б з коня, не мала б тої насолоди, задоволення, гарячих поцілунків, таких хвилин пережитої першої палкої любо-

ви, про яку мені ніколи не снилося, тому я ніколи того випадку не забуду» — притулившись до мене, зі ширістю розповідала Ніна.

Тиждень наших шкільних вакацій збіг, ніби та дні-прога хвиля, що на лівому березі ріки розсталася в синій млі. Після того випадку з сполоханим зайцем, чи конем і пізнішими наслідаками, я з Ніною мав часті зустрічі в літній вакації над Дніпром чи теж в їхньому садку, де проводили в парі щасливі вечорі. Ще кілька разів виїжджали в поле з її родиною чи до лісу на свіже повітря, але їздили лише разом в повозі, батько Ніни більше вже ніколи не дозволяв нам їхати на конях.

Мати Ніни спостерігала, що при моїй зустрічі з Ніною, дочка її не могла приховати свою радість в серці чи захоплення і все виходило в неї назовні. Мати зрозуміла, що між нами зав'язалася міцна любов, скріплена ко-рінням кохання, а тому не мала ніяких заперечень проти частих зустрічей в їхній родині.

Коли ми повернулися на осінь знову до Києва, то часто зустрічалися на Володимирській гірці і пригадували наші милі й незабутні пригоди в Ржищеві.

По закінчені війни, по всій Україні повіяли революційні буревії. Ніна повернулася до батьків, звідти виїхала з родиною у невідомий напрямок, а я був при війську. Не мав я ніяких відомостей про Ніну, ні про її родину. Також мені невідомо, чи хто залишився з цієї родини в живих після революційної хуртовини, а якщо й так, то де, в краю чи за границею, на вигнанні.

ДОРОГИ МІСТА РЖИЩЕВА

За моєї пам'яті в Ржищеві були звичайні ґрунтові дороги, і на весну потопали вони в болоті та й пішоходи не могли витягнути своїх чобіт з густого болота у місті. Вже на початку двадцятого століття проклали через все місто шосейну дорогу, вимощену камінням. Від головної дороги, що звалася Широка вулиця, ще виложили кам'яну дорогу, до будинку суду та Земської лікарні в гору, в південо-східному напрямку. Через оболонь на Горянщину зробили високий насип і теж виложили каменем і з обох сторін обсадили вербою, щоб вода не змивала насип. Через

річку Леглеч побудовано міцний цементовий міст, якого вже вода під час весняного розливу не могла забрати з собою і була добра сполука з містом. Від доброї дороги виграла найбільше Горянщина, бо раніше через оболонь їхалося глинястими мокрими багнами. До одного навантаженого воза треба було запрягати 4-6 коней чи волів, щоб витягнути воза з того багна на Горянщину. Коли виправівляли та встелили каменем, то легко було по ній їхати з вантажем в парокінній запряжці. В той час при відновленні доріг був збудований будинок для кінотеатру, при вулиці Київській. Також пізніше розпочато будову гімназії, але під час війни будова припинилася, а після війни знову приступили до праці.

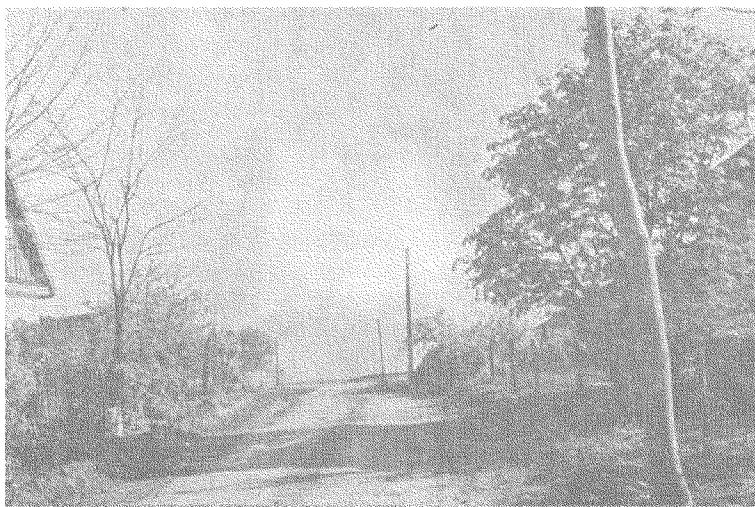
ВІДВІДИНИ ТАРАСА Г. ШЕВЧЕНКА МІСТА РЖИЩЕВА

Десь у 1907 чи 1908-м році приїхав до Гловінських Андрій Варфоломієвич Шевченко і привіз йому якусь книжку. Подаючи ту книгу Гловінському, він зауважив: «Приїзд я книжку для ваших хлопців (для Юрка і Жені), але вважайте, щоб жандарми вам її не відібрали» У той час я був в сусідній кімнаті з синами Гловінських і почув ту розмову, яка мене здивувала, не міг зрозуміти, чому книжку треба ховати від жандармів? Женя взяв ту книжку і зачав читати на нашій рідній мові, що мене рівно ж здивувало, тому, що ще ніколи не чув і не бачив книжки, писаної по-нашому, цебто українською мовою. Книжка мала називу «Кобзар» Т. Г. Шевченка. Я попросив Женю дати на якийсь час мені до дому. Женя погодився. Читав до ма, а пізніше ходив до вітряка і читав дядькові Андрієві. Він дуже уважно прислухався до кожного прочитаного слова. Дядько Андрій просив мене частіше приходити до вітряка й читати з Кобзаря ті місця, де Тарас Шевченко оспіувував власне минуле, про козаків з Запорожжя, про яких сам дядько часто хлопцям розповідав цікаві оповідання.

Одного літнього дня я сидів на сходах вітряка і читав у слух дядькові Кобзаря. У той час показалося кілька підвод з маєтку, а на коні верхом їхав поляк управитель. Побачивши управителя, якого не любили селяни, я скоренько зложив книжку, побіг на гору у млин і склався між

мішками. Коли вози вигрузили збіжжя до молоття і від'їхали, я вийшов зі схованки і знову продовжив читати дядькові Козбара, який мене запитав: «Чому я втік з книжкою на гору і сховався?» Я відповів: завідуючий маєтком може про цю книжку сказати жандармові і її відберуть. «А чому ти так думаеш?» — спитав дядько. Я тоді все пояснив, що чув від Андрія Варфоломієвича у Гловінських, коли давав цю книжку, тому я і втік нагору. Дядько Андрій покивав головою, задумався, потім витягнув свою люльку, набив тютюном, запалив і затягнувся міцно димом, плюнув якось зі злістю на землю і промовив: «Правду, сину, сказав Андрій Варфоломієвич. Ми не маємо права й книжки мати на своїй рідній мові. Отак ми дожилися! Пани гонили наш народ на тяжку панщину, де робили від зорі до зорі, а царські попихачі-жандарми не дають нам права читати в рідній мові й таки святу правду як в «Кобзарі». Бачучи, що дядько таки добре розгнівався на москалев і їх владу, я закрив книжку, пішов до дому.

Але одного разу знову я читав Кобзаря дядькові біля млина. Він довго слухав, а потім каже мені: «Ходім сину над кручу!»

На ліво садиба дядька Андрія. Цією дорогою ішов до Дніпра над кручу Тарас Григорович Шевченко.

Від вітряка до кручі було яких 300 метрів і ми пішли. Із гори було добре видно пароплави, що курсували по річці. Ми любувалися плесом Дніпра, рибалками і всім рухом на Дніпрі. В цей час дядько щось задумався, а потім почав говорити: «Оце бачиш сину, це місце, де ми стоїмо! На цьому самому місці колись стояв той великий чоловік, який написав цей Кобзар, що ти мені його читаєш. Царі мучили його по в'язницях, на засланні та у війську солдацькою муштровою за те, що виступав за святу правду проти царів, проти панів, які мучили панщину народ наш, проти московських порядків, проти неволі в Україні, проти заборони писати рідною мовою. То був наш ПРОРОК! Він боровся за те, щоб панщину знесли, щоб народ наш мав волю, та щоб вільно було друкувати книжки нашою рідною мовою і він помер від тих мук ще молodoю людиною, не дочекавши навіть часу знесення по царському указу злой панщини.

І от одного разу був він у нас у Ржищеві, цей Пророк, цей мученик за правду, був він на оцім місці, де ми стоїмо і слова його чув я особисто, коли він говорив з моїм батьком, а твоїм дідом і каже: «Я хотів би купити кусок вашого городу та поставити собі дім» Отут над Дніпром! А жид, з котрим прийшов Шевченко, теж відізвався до твого діда, і каже: Григорію, цей пан хоче купити від тебе отут кусок городу. На це дід відповів, що городу панам не продає, бо потребує для своїх синів. (Жид той був доставщиком в маєтку). Покинув твій дід, каже дядько, того пана і пішов до хати.

— Мій батько, а твій дід не зінав, що це був за пан, бо він панів не любив, бо люди мучилися на панщині, і він хоч козацького роду, не працював на панщині, але зінав, що робилося по панських дворах. А коли пізніше умер наш пророк Шевченко і вкоротці була знесена панщина, то селяни оповідали, що у справі знесення панщини допоміг Т. Шевченко. Про це довідався мій батько, а твій дід, і дуже шкодував, що не продав Шевченкові куска городу, боуважав, що це був пан. — Тепер я не лише продав бі, але подарував би йому задармо кусок городу, лише, щоб його ноги ступали отут по цій святій землі, — сказав твій дід.

Дядько Андрій часто згадував і нарікав на свого батька, а також був незадоволений на того жідка, що з Шевченком приходив купувати город, тому, що не сказав він, що землю купував не пан, а таки оборонець Святої Правди — Тарас Григорович Шевченко.

Пляни Т. Шевченка не здійснилися, щоб поселитися в Ржищеві над Дніпром, в якому йому подобалися види з гори, які простяглися десятками верстов у різні сторони, а особливо Лівобережжя видно було як на долоні.

Після знищення царського ладу, молодь зачитувалася творами Т. Шевченка. Кобзар допоміг нашій молоді усвідомити, що вони є не хлопи-мужики, ані малороси, а таки ж справжнє їхнє ім'я — Українець! Молодь не соромлячись скрізь підкреслювала своє українське «я» і цим репрезентувала свою націю та свою Державу. До свідомих в Ржищеві належало більше тих, які мали зв'язок з родиною Гловінських і там перебували, де чути було лише українську мову. Ми на Горянщині, Юрко, Женя, Андрій Коба та інші розповідали своїм селянам про Україну, про наших князів, гетьманів, та про козаків запорожців. Про звичаї нашого народу, про нашу високу культуру, яку московські царі нищили, та про нашу Визвольну Боротьбу ЗА САМОСТІЙНУ СОБОРНУ УКРАЇНУ!

Багато свідомої молоді міста Ржищева віддало своє життя за Визволення Батьківщини з-під московського гніту. У роках 1917—1921 наша молодь масово пішла до загонів Українського Вільного Козацтва й більшість тої молоді полягла на полю хвали.

Автор цього оповідання, який виріс над Дніпром, над могутніми кручами, ярами, лісами і лугами, безмежно любив цю чарівну країну свого народження. Любив не менше і могутній Дніпро, який притягав до себе в день і в ночі своїми чарами. Часто сідав сам або зі своїми друзями в човен і запливали ген-ген далеко, шукаючи приемних пригод для власних розваг, бо цього вимагав 17-ти річний вік. Плавали в човні з метою прогулянки, а інколи сідав сам, забирає рибальські приладдя, і вибирався в далеку дорогу.

Іноді в товаристві хлопців і дівчат запливали далеко аж під Янчу в забоку, яка була вкрита водяними лі-

леями та іншими водяними квітами. На берегах забоки стояли плакучі верби, які спускали аж до води свої ніжні тоненські віти, що звисали як коси у дівчини. Ці верби надавали якоєсь казкової таємничої краси цьому закуткові, створюючи чудові тіні, що відбивались у воді своєрідною красою.

Дійсно, що наша ріка Дніпро-Славута зі своїми до-пливами, затоками і забоками, краса, якої не можна ніколи забути.

На Дніпрі часто пропливають посажирські пароплави, буксири з берлінами, тягарові пароплави, плоти, які пливуть аж до Катеринослава та великий рух рибальських човнів. Правий берег високий з кручами та глибокими ярами, а де й великі густі ліси, береги, ніби відрубаними високими глинняними стінами, або у вітряну погоду, плещуть високі хвилі ріки. Лівий берег низький, пологий, з золотистими лозами, що грають своїми веселковими барвами, розіславши широкими безмежними сінокосами, лугами з численними чередами худоби на них. Із високого правого берега видно острівці Лівобережжя, а далі синіють дубові і соснові дерева безмежного лісу.

Перепливши човном Дніпро, попадеш в затоку, цебто старе корито Дніпра, а за ним при березі старого корита розташувалося село Гусенці. Село не велике й убоге, рільної землі селяни не мали. Самі піски, ліси та луг навколо села. Жили вони переважно з випасу худоби та з різних кошикарських виробів. Влітку різали прутики лози, здирали кору і робили запаси тонких прутиків для праці взимку. Майже кожна родина в Гусенцях займалася виплітанням кошикових меблів і з цього жила, а старші збирали гриби і продавали на базарі в Ржищеві. У Гусенцях була фабрика кошикових меблів та різних кошиків — маліх і великих. Деякі селяни і добре фахівці працювали в цій кошикарській фабриці. Ця фабрика мала добрих фахівців, які виробляли з лози чудові речі для домашнього вжитку.

Готову продукцію тієї фабрики вантажили на пороми і перевозили до пристані в Ржищеві, а звідти перевантажували на пароплави і везли для збуту в різні великі міста України. У Гусенцях був також монастир, у

якому мешкало кілька десятків монахів, які доглядали свій бір, сінокоси і ціле господарство. За советів всі були знищенні або вивезені на Сибір на повільну, але певну смерть.

У літні розвагові теплі дні хлопці збиралися групою, сідали на човни, запливали на острівці, на лугах влаштовували гулянки та різні розвагові гри. Брали з собою щось до пиття і їжу, весело проводили час до пізньої ночі. Вертались вони додому вночі, і тоді справляли чарівний вид, так званий — вечір з японськими ліхтарями. Освічені колъюровими вогнями човни справляли на плесі Дніпра чудовий вигляд і здалека було видно освітлені ліхтарями човни, а до того хлопці і дівчата співали народні пісні, а ними любувалися ті, що стояли над кручию правобережжя.

Під час весняного розливу Дніпра, мало знаходилося смільчаків виїхати на розбурхані хвилі. Тоді Дніпро в низьких місцях широчезний, як море глибоке і бистре, і в таку небезпечну їзду хлопці не збиралися на прогульку.

Улітку багато мешканців міста перепливали човнами на лівий берег Дніпра, на чисто-перемитий пісочок, а вода мов діяманти вилискувала напроти сонця. Там опалювалися на сонці, та купалися в прозорій воді тому, що на косі було мілко і безпечно. На цій косі відпочивали сотки трудящих міста.

Часто молодь збиралася над кручею Дніпра, переважно літніми вечорами на зеленій траві, під місячним сяйвом співали, розважалися. Переважно збиралися на Горянщині на найвищій горі, а луна від співу в теплу тиху ніч котилася ген аж до Гусенців (6 верстов) за Дніпро. Часом закохані пари любувалися чарівним плесом Дніпра і в таку чарівну ніч просиджували аж до півночі. А Дніпро відбивав сяйво місяця від своїх вод і вливався тим сяйвом у груди закоханих. Налюбувавшися доволі на горі, часом гурти молоді сходили крутими стежками кручині до Дніпра. Сідали в човни, і при ясному місячному сяйві краяли веслами воду, бризки якої грали перлами при місячних проміннях на воді. Ті забави та прогулянки ніколи не можуть зтертися з екрану думок, ані теж забути їх до самої смерті.

ДВА БРАТИ

Дорогому землякові Олексієнкові присвячую.

Лев Пилипенко

Летять з журавлями у вічність роки,
По сходах життя вік йде нище.
Та з серця не вирвать Славути ріки,
Й на кручах її місто Ржищів.

Згадаю за Ржищів — мого серця май,
В Дніпрі плила юність весною,
І хвилями пестила береги край,
Шуміла в вітрах наді мною.

У згадках спливають пісні дівчат чулі,
Квітучі в садах білі ночі,
Солодке до болю кування зозулі,
Яскраві в Дніпрі зірок очі.

Погляду із кручі на бір — синій дим,
А в грудях синь тане, як небо,
А серцем, як цвяхи, вбивав молодим
Красу ту навіки для себе.

Чудовий наш Ржищів, бо він брат Дніпра.
Віки стойть гордо на кручах.
Під ним рідний брат його хвилями гра,
Віками гра в хвилях могучих.

Сміялась в ним Юнь у квітучих садках,
Сміялась на хвилях Славути,
Сміялася Юнь на козацьких чайках,
То як же, брати, вас забути?!

Липень 1969 р.

Або, яка чудова краса темної літньої ночі, коли пароплав, охоплений сотнями електричних ламп, грає тими вогнями в дзеркалі Дніпрової води. Тяжко забути ті чудові картини літньої ночі. Нераз приходилося й мені особисто на самоті з моєю половиною мого кохання просидіти майже до ранія, обнявши міцно над кручию Дніпра і прислухатися співам солов'їв по садках і кущах, які не втихали аж до сходу сонця. Це були ночі, яких ніколи не

можна забути, ночі суму і радости, бо ж людина не знала, що буде напереді її життя, тому кожен мріяв, а особливо закохані, щоб їх щастя ніколи не згубилося, щоб обое до старечого віку прожили в щасті і радості. Це були закоханих мрій, будучого життя. Бувало, що наслухавшись чудових співів соловейків, непомітно і світанок надходив, а нам так було приємно і мило сидіти та слухати соловейків, що навіть не хотілось вертатися до дому...

А в місяці травні, коли вода спадає з залитих теренів, що затопила по розливі на оболонях, низинах, маса роїлася жаб, мільйони їх, тоді вже не можна почути співу дівчат чи соловейків, лише тисячні, тисячні крики жаб, які мов гучні хори не дають спати мешканцям міста через цілу ніч. А над ранком всі, як на наказ затихали, бо лише сонечко показалося на обрії, вже зліталися черногузи і хватали крикливих жаб, або іншу погань.

Дуже втішні ті господарі, в яких на клуні чи на іншій господарській будівлі загніздилася пара черногузів (бузьків). Але бували такі випадки, що черногуз приніс поживу для своїх дітей і вони ще не вміючи добре поводитися з своєю здобичею. Спритні гадюки виривалися їм і ховалися в клуні в солому чи сіно. Бувало, що та гадюка вкусила декого з того господарства, де замешкали черногузи і були випадки смертельні.

Старенькі бабці на дозвіллі над кручкою Дніпра.

Крім молоді, над кручами можна було зауважити в святочний день чи в неділі багато старшого покоління. Сиділи вони над кручею, гуторили, а при цій нагоді лузали соняшникове або гарбузове насіння. Ці старші люди просиджували нераз до пізньої ночі, слухаючи пісень своїх дітей чи внуків. Гарбузів на Горянщині росло багато, тому й господарі були багаті на гарбузове насіння. Деякі господарі вирощували гарбузи по кілька пудів оден. Пригадую, що в Ржищеві була сільсько-господарська виставка і на тій виставці були кормові гарбузи, що важили майже п'ять пудів. Це були велетні, що рівнялися росту чоловіка.

Інші сиділи і приглядалися вниз на берег Дніпра, де під горою стояло багато вантажних пароплавів і берлін, на які вантажили цукор, крупу, пшеницю, овочі та заводську продукцію чавунно-ливарних заводів. Більше вантажили цукор тому, що в околицях Ржищева було кілька цукроварень, а найближчий до них шлях вивозу — це був шлях водяний по Дніпрі.

ДНІПРО І ПАРОПЛАВСТВО НА ДНІПРІ

Улітку та в осені біля Ржищева на Дніпрі, під кручею Горянщини був жвавий рух вантажних пароплавів, де днем і ночами вантажилося в різні сторони все, що привозили на берег пасажирські пароплави, які припливали з Києва і точно прибували за своїм розписом руху. Пароплави, що ішли проти течії води з Катеринослава, завжди спізнялися на кілька годин.

До 1909 року пароплавська пристань стояла під горою Горянщини, біля кручин, що звалася Солониця, яка ділила городи господарські від панської землі, маєтку Тритшеля. Солоницею пасажири та рибалки ішли на гору крутою вузенькою стежкою, а деякі пасажири винаймали жида балагула (жидівський бізник) і їхали попід горою до вулиці вивозу або оболонею. Тут-że обік пристані навантажували пароплави і берліни, які стояли нижче пристані для перевозу різного товару, що привозили з міста і околиць на берег. Удень і вночі під горою був великий рух, вантажили робітники, яких звали міхоносами; була це спеціальна група і лише вони мали право на березі вантажити пароплави та берліни.

СМУТОК ОСЕНИ

Землякові П. Олексієнкові присвячую.

Лев Пилипенко

Уже неба потьмарилась просинь.
Кручі Ржищева тонуть у млі, —
То тенета плете на них осінь,
Сіють тугу з дощем журавлі.

Зникла радість у соняшнім блиску,
Стерні пахощі линуть від нив.
В шумі віт чути осінь вже близько,
Опустіли садки від груш, слив.

Гімн осінній гудуть молотарки.
Заклопотані в праці жінки.
Склали крила, як птахи, косарки.
Котять дні картоплі, буряки.

Відшуміла пшениця та жито.
Відзвеніли пташині пісні:
Слізьми осени кручі помито,
Дріма Ржищів в осінньому сні.

Чеше вітер дощів густі коси.
Слішить Леглеч в дніпровий причал.
Плаче з літом розлучена осінь,
Туманом пелена круч печаль.

Вересень, 1969 року.

Восені навантажених у цукроварні возів, яких тягнулася черга до берега десь три, а то й більше верстов. Для цукру біля пристані не було відповідального для складу приміщення, а тому цукор розвантажували в день і вночі безпосередньо з возів на пароплави. Тому ряди навантажених возів стояли над берегом Дніпра по два чи три дні, а то й більше, чекаючи своєї черги на розвантаження. Власникам возів (були це селяни) не можна було відлучатися від них. Хто на короткий час відійшов від во-

за, той стратив вже пару фунтів цукру. Діти примітивним способом виточували з мішків цукор. Робили трубочки з бузини, один кінець на половину зрізаний, вбивали в мішок і нею за пару хвилин виточували з мішка кілька фунтів цукру. Той візник, у якого бракувало цукру за вагою, яка була записана на цукроварні, мусів за брак ваги до плачувати цукроварні грішми скілько йому бракувало цукру. Власники цукроварень не мали свого транспорту, тому наймали візників з околичних сіл. Ті селяни заробляли добрі гроші за перевіз вантажу. Більше перевозом цукру займалися селяни тоді, коли вже в полі закінчили посів озимини.

У 1909 році пароплавську пристань переведено з під Солониці на піски (так звали піщаний луг), куди від міста побудували нову дорогу високим насипом, вимощеним каменем (сossa). Цей захід багато полегшив комунікацію з містом та пристанню.

Коли були великі розливи Дніпра на весні, вода підіймалася аж до верхньої лінії насипу. А коли бували такі випадки, що перетопила насип, то вода зривала насип і комунікація міста з пристанню була утруднена. Тоді пристань забирали в затоку під крутий беріг...

Перед І-ю світовою війною пароплавський рух був величезний, хоч в ньому ще відчувався брак загальної комунікації. Товариство пароплавством старалося поповнити брак тих пароплавів, які треба було доповнити. Згідно статті І. М. Дижура перше товариство судноплавства по Дніпрі та його притоках було засновано в 1858 році. Це було невелике підприємство й володіло малою кількістю пароплавів. У 1883 році було засноване жидом Д. Марголіном друге товариство судноплавства по Дніпрі та допливах. За десять років конкуренції між товариствами в 1893 році, за ініціативою Давида Марголіна, добилися об'єднання обох товариств під одним управлінням Д. Марголіна. 1911 року товариство вже мало в своєму володінні 78 пароплавів тонажем 560 тисяч пудів, 70,7% грузопідйому на Дніпрі. Перше товариство мало більше пароплавів, а друге менше, але модерніші. Коли ж об'єдналися, то займали вони монопольне становище в справі перевозки людей та товарів. Купець Дрохов, який мав лише три пароплави (під назвою Боярін, Радуль та Євгеній), пробу-

вав конкурувати з сильним товариством, але йому не пощастило. Справа закінчилася тим, що по закінченю навігації Дрохов віддав свої пароплави товариству в аренду. Так скінчилася конкуренція Дрохова з товариством під керівництвом Марголіна.

Назви великих пароплавів, що курсували вниз по Дніпрі, були такі: (в мові московській) Імператор Ніколай II (найбільший), Держава, Княгиня Ольга Святая, Князь Владімір, Святополк, Імператор Александр III, Імператоріца Марія Фьодоровна, Цар, Царіца, Рицар, Царевич, Пушкін, Міротворець, Александр II, Ратмір, Геркулес, Могучий, Воєвода. Це назви пасажирських пароплавів. Вантажних пароплавів були такі назви:

Славянін, Святоглав, Надежда, П'єтр Великий, Андрей Первозваний, Тісен, Августіна, Наталія, Зінаїда, Мукомол і Лебедін.

Були ще і менші пароплави, які курсували більшістю в гору від Києва, де було мілше русло Дніпра та Десни, але нераз брали курс і вниз.

Лермонтов, Тургенев, Гоголь, Ліхой, Скорий, Всадник, Наєздник, Стрелок, Оріон, Марія, Атаман, Гетьман, Поспешний, Приворний, Бежіца, Вера, Надежда, Любов, Софія, Остєр, Могільов, Рогачов, Гомель, Владімір, Крахт, Князь Тенішев, Гайдамак, Запорожець. Коли прослідкувати ці імена, то виявиться, що з назвою українською або пов'язані з Україною була дуже мала кількість. Більшість московських назв або слов'янських. Таке явище є і сьогодні, що всі назви пароплавів, вулиць міст лише московські по всій Україні.

До I-ої світової війни більші пароплави не могли пройти під мостами вниз по Дніпрі і мусіли опускати свої димарі тоді, коли був ще приплів води, а коли були великі розливи Дніпра, то тоді біля моста, наприклад, Кременчуг, пасажири пересідали в інший пароплав, що стояв нижче моста й продовжували свою подорож далі по Дніпрі. За пасажирським розкладом пароплави з Києва прибували до Ржищева о 1-ій годині дня, та 6-ій вечора.

Всі пароплави з Катеринослава спізнялися на чотири, а то й більше годин, залежно від напору течії води. Пасажири годинами сиділи на пристані і чекали пароплавів, не-

маючи жадних відомостей, коли прибуде пароплав (тоді пристані не мали ще телефонічного сполучення).

Не задовго перед війною Ржищівські багатші жидки пустили конкуренцію — малі пароплави на відтинку Київ — Ржищів. Спочатку мали поважний дохід. Такий малий пароплав прибував до Ржищева о 5-ій годині, а виїздив до Києва о 10-ій год. вечора. До Києва плив цілу ніч і прибував десь о год. 6-7 ранку. Для людей, які займалися малою торгівлею, це було вигідно, бо до полудня кінчали свої справи в місті, і вечером були вже вдома. Не було потреби ночувати в Києві.

Пароплавське товариство намагалося спочатку конкурувати ціною на квитках. Переконавшись, що цей захід нічого не допомагає, встановили додатковий спеціальний пароплав, який курсував лише з Києва до Ржищева, що прибував о 7-ій вечора, а виїздив до Києва о 10-ій вечора. Цим заходом товариство судноплавства Марголіна зліквідувало конкуренцію. Тому що ціна однакова, пасажири воліли їхати кращим пароплавом, і вигіднішим та й скоріше. Від того часу Ржищев мав корисну і дешевшу комунацію з Києвом, натомість на лінії Київ—Катеринослав розпис пароплавів залишився без змін, а тільки один пароплав добавлено для курсування по цій лінії до Ржищева.

Крім пароплавного товариства Марголіна, ще курсували приватні пароплави буксирні, які тягнули навантажені берліни вгору, а вниз порожні по 10-20 штук. Був один буксир з двома димарями, про який казали, що він найсильніший. Були «Верний», «Марс», «Венера» та інші, які рідко причалювали до берега в Ржищеві. Ще були так звані пароплави казъонні. Малі пароплави з білими димарями, а обслуга пароплава в уніформах воєнних матросів. Це урядовці міністерства шляхів, які слідкували за водяним режимом і за правилами судноплавства.

Крім пароплавів по Дніпрі, сплавляли будівляне дерево з білоруських, литовських та волинських лісів у так званих плотах (пов'язані великі колоди дерев разом). Ці плоти пливли за течією Дніпра. Бувало, багаті власники плотів, пускали з водою до 20-ти штук разом. На кожнім плоті побудовано для людей криті соломою або очертотом курені, а були і такі, що цілий курінь був збудований з добрих дощок. На кожнім плоті (залежно від величини

плота) знаходилося від 10 до 20 осіб, які кермували плотом на різних закрутках Дніпра у відповідний напрям, щоб не занесло плота течією води до крутого берега або на котрий будь острівок.

Часами на великому плоті був побудований чудовий дво-поверховий дім з різними різьбами, з гарними бальконами, в котрім приміщувався сам власник цих плотів з родиною. Деякі мали з собою моторові човни, якими їхали до міст на закупи харчів для родини і своїх людей на плотах. Приїхавши на призначене місце, продавав свій дім з цілім устаткуванням, а потім повертається з своєю родиною.

Ржищевські купці, жиди, рівно ж сплавляли такий будівельний матеріал до Ржищева. Витягали колоди на берег, висушували їх, а потім вивозили до лісопильні і пилляли на дошки та бруси для будови домів.

Деякі плоти стояли місяцями при березі, чекаючи на свою чергу. З того користала наша молодь, бо коли довше такі плоти стояли при березі, то більше було сомів під ними і хлопці брали малі коротенькі вудочки та й ішли ловити сомки на цілу ніч. Деякі мали щастя, бо приносили до дому по кілька, а то й по кільканадцять фунтів сомів.

Про Дніпро та Ржищів написано мною спогад, але також й інші згадують наш Дніпро щирими та мицими словами. Між іншим, Пані Любов Арнольдівна Марголін, донька Арнольда Давидовича, одного разу писала авторові лист такого змісту: «Дніпро, на якому виросла на дачі на Трухановому острові, любила. Плавала на маленькому власному пароплаві, не лише біля міста Києва і мого улюбленого Труханового острова, а й далеко робила прогулки по Дніпрі. Той малий пароплав ми мали для власного користування. Щодня мій дід Давид Семенович, батько і гості пливли ним за покупками до міста Києва з Труханового острова. Пароплав назвали «Ліліпутом». Ми ще мали й моторові човни «Ольгу» та «Дніпровку». Останню мій батько придбав на київській виставці. Особливо пам'ятаю, як ще перед першою світовою війною я з татом робили прогулянки по Дніпрі. На ті прогулянки ми запрошували своїх близьких із родини, друзів і гостей, які мали козацьку вдачу, й любили всякі пригоди та невигоди подорожі. Мій батько також любив плавати, купатися в Дніпрі й ве-

слувати на човні. Плавали ми у різних напрямках по Дніпрі, відвідуючи визначні місця.

Також запливали і впротоку Десни і в місто Острі, гостюючи в Калачевських. Вниз від Києва пливли до Катеринослава та його околиць. Під час подорожі біля міста Черкас зупинялися у Сікірні, де були знамениті садиби та парки. Ми, діти, бавилися в парку, ганяючи за швидкими сернами Сікірського парку-лісу.

Набігавши вволю, виголоджувалися, а голод заспокоювали свіжою ряжанкою. Не дивлячись на літню спеку, мій батько завжди любив розмовляти довгими годинами з селянами та візниками.

Інколи ледве що світало, батько посилає нас плавати моторовими човнами для прогулянки, купання та розваг по затоках Дніпра. Ми виїжджали рано тому, щоб налюбуватися краєвидом східньої частини неба та сходом сонця. Між темними водорослями вода відбивала ніжнорожеві проміння сходячого сонця, а пізніше чисте блакитне небо.

В довшу прогулянку з ночівлею виряжав нас батько. Це були подорожі по Дніпрі аж до Канева, до могили Т. Шевченка. До дому поверталися вже пароплавом, до якого припинали ми свої човни. Як би колись була нагода нам зустрітися, то я могла б багато чого розповісти...

З привітом і побажанням успіхів надалі.

Поваж. Вас Л. Марголіна».

ДНІПРО М. ГОГОЛЯ

«Чудовий Дніпро тихого погідного дня, коли вільно і плавно несе крізь ліси і гори повнії води свої. Ані во-рухнеться, ані загуркотить. Дивишся і не знаєш, лине чи стоїть на місці його велична широчіння.

І здається, ніби всього його вилито зі скла. І ніби його блакитний дзеркальний шлях, безмірно широкий, без кінця довгий, мерегтить і в'ється зеленими просторами.

Любо тоді і палочому сонечку глянути з висоти та пустити проміння в холод склянних вод, і любо прибережним лісам яскраво відбитися в водах... Пишний! У цілому світі нема кращої за нього ріки. Чудовий Дніпро і темної

літньої ночі, коли все спить: людина і звір, і птах, тільки сам Бог велично оглядає небо і землю, і велично струшує ризу. Від ризи розлітаються зорі: палають і світять над світом, і всі разом відбиваються у Дніпрі.

Чорний ліс обвішаний сонними воронами, і старі розломані гори, нахиливши, силкуються хоч довшими тінями закрити його. Синій-синій рине він плавким розливом, і серед ночі, як і серед дня, видно його, скільки оком глянеш. Пеститься і пригортається він до берегів від нічної прохолоди і стелить по собі срібну стягу, а вона сплахує, немов лезо, доброї шаблі: і він синій знову заснув. Чудовий і тоді Дніпро, і нема в світі ріки, кращої за нього.

Колиж заходять по небі сині хмари, а чорний ліс хитається до коріння, дуби тріщать, а блискавка, ламаючись між хмарами, раптом осяє увесь світ — страшний тоді Дніпро.

Водяні горби гуркотять, б'ючись об гори, і з блиском та стогоном відбиваються назад, і плачуть, і кливлять у далені.

Дико чорніють по між войовними хвилями обгорілі пні і каміння на березі, що випнулися вперед.

І б'ється об берег, то здіймаючись угоро, то спускаючись униз, човен, що хоче причалити до берега. Хто з козаків наважився гуляти в човні тоді, коли розгнівався старий Дніпро?!!.

ДНІПРОВІ ХВИЛИ

Дорогому землякові-наддніпрянцеві Петрові Олексієнкові
на довгу згадку від автора.

З-за бору до плес злетів вітер,
І хвилі погнав вздовж ріки.
А небо як цвіт льону, вітер —
За обрій загнавши хмарки.

Гуляють і піняться хвилі,
Б'ють в берег мов чайки крильми:
Дніпро розгулявся наш милий —
Він вільний, як вільні тут ми.

Так воля козацька, як хвилі,
Гуляла в країні Дніпра.
Літала на чайках як вітер,
Та сплила щаслива пора.

На хвилях сплила в Чорне море,
Козацька воля у свій час.
Тепер лиш на наше горе
Б'ють хвилі Дніпра у серце нас.

Б'ють в серце... шумлять хвилі в згадках
У згадках Дніпровий наш Край,
Колись в Україні нащадкам
Ще в хвилях загра Дніпрограй!

Серпень 1969 р.

Лев Пилипенко.

НЕСПОДІВАНА ЗУСТРІЧ В АМЕРИЦІ

Була неділя влітку 1953 року. Ще перед сходом сонця взяв я будочку, сів у своє авто і поїхав до місії Генського озера в Чікаго. Приїхавши над озеро, сів у безлюдному і тихому місці, приготовив будочку і закинув в озеро. Зранку рибка часто клювала і то гарні півфунтові окуніці. Сиджу над озером задумавшись, бо пригадав як колись часто сидів над Дніпром з будочкою в руках в такім же положенні як і зараз. У тихім, безлюднім місці. Дніпро і моє улюблене місто Ржищів завжди приходили мені на думку, якщо десь мало якесь пов'язання з водою.

Сиджу вже з годину, піймав кільканадцять окунів, уже й сонечко піднялось височенько, а мені якось не сходить з думок Дніпро і Ржищів. Весь час чогось тримається в голові і все очі звернувши у воду, а там мов на екрані бачу свою Батьківщину, а прозора вода ледь-ледь зворушує чудові легенky хвилі, а відблиск води, що порушується дрібними хвильками, мов сильні зорі б'ють в очі і засліплюють зір. Дивлюся і любуюся такою чудовою природою і ніби мій рідний Дніпро, але десь в чужім краю, чужій стороні, в чужому оточенні, та й ніби не так сонечко милує, як на рідних землях. Отак задуманим сиджу

і дивлюся раз-у-раз на вудочку. Окунці не дають гаразд пригадати моого Дніпра, мої юнацькі літа в Ржищеві.

Аж ось чую під'їхало авто, стало недалеко моого, із авта висіло двох чоловіків. Говорять по-українському, витягають з багажника вудки і йдуть до берега. Подумав собі — буду мати товариство ще й наше українське. Пó розмові і акценті зрозумів, що це люди з наддніпрянщини. Один з них підійшов ближче до мене і питаеться моюю англійською чи риба клює. Я відповів по-українському, що риба бере добре. Тоді вони все своє рибальське майно перетранспортували до мене і ми вже разом знамилися та й розбалакалися на добре.

В розмові виявилося, що один був моїм земляком. Перший розповідав, що мешкає в Чікаго, і до нього приїхав знайомий з Дітройту, з яким ще в Німеччині в ДП таборі познайомилися, а оце він приїхав до мене на вакації, а сам я, каже він, з Полтавщини, а він з Київщини. Питаю я другого, який представився мені і назвав себе Андрій Поночовний з Ржищева родом. Коли почув я слово Ржищів, не міг опанувати своєї радості. Обняв його, та стали цілуватися. Почав він розповідати мені про життя в Ржищеві, як він малим хлопцем за советів залишився без родичів, яких вивзели як куркулів на Сибір і там погинули з голоду, а він малий хлопець, без родини, мандрував від села до села, а потім вернувся у своє родинне місто. Оповідав, що він народився на Маковщині, яка лежить по сусістві Горянщини. Слово по слові, ми прийшли до перевонання, що ми не лише земляки, сусіди, але й дальшою родиною по моїй матері. Андрій Поночовний, знане мені прізвище ще до революції, були це заможні господарі на Маковщині, мали велику родину і зароблені гроші не марнували, а скуповували собі землю так, що перед революцією мали вже кілька десятків десятин землі, гарний овочевий садок та великий кусок городу.

Розмова наша велась лише на тему Ржищева, як жилося за советів тому, що він жив у Ржищеві ще до року 1943, а я залишив його в 1919 році.

Оповідав, що коли заволоділа цілою Україною большевицька банда, тоді життя було незмірно тяжке, не можна було дістати кусника хліба, бо його ніхто не мав у достатку. Повернувшись він із своєї мандрівки знову

до Ржищева, одружився з дівчиною з родини Ред'ка з Довгалівки та й проживав в Ржищеві до приходу німців, а пізніше вивезли його німці на роботу в Німеччину, а звідти попав до Америки.

Коли Німеччина скапітулювала, альянти допомагали комуно-московським людоловам виловлювати людей зі сходу й насильно вивозили на родіну у невільничі табори праці. Мені пощастило, каже Андрій, переховатися приватно в німців, а пізніше, коли людоловство трохи успокоїлося, я переїхав до ДП табору і там було спокійніше. Після ліквідації таборів ДП мені пощастило вийхати в Америку і оселитися в Дітройті. Оце відвідав свого таборяніна з Німеччини, а тут, на щастя, здібав найближчого земляка. При такій мілій зустрічі нам здавалося, що ми не в чужім краю, а сидимо у рідному краю, над Дніпром.

Повудивши трохи, ми всі разом поїхали до мо^{го} дому, де гостив їх і згадували наші юнацькі літа, які пройшли в ріднім краю, над Дніпром. Андрій розповів мені вже вдома, що коли був малим хлопцем мав життя радісне і в достатках у свого батька, а коли знищено його родину, то життя не було життям, а лише стражданням. Не було ні одягу, ні взуття, ані куска хліба, особливо, коли настав штучний голод в Україні в 1933 році. Люди масово вмирали. Клали їх до великої спільноти ями без домовини і загортали землею голих, а взимі земля мерзла, а ями копали неглибокі і нераз було видно з-під землі ноги мерця. Ночами зголоднілі собаки, яких ще не з'їли люди, гризли людських трупів, виритих з-під землі. Сім мільйонів людей згинуло в Україні лише від самого штучного голоду, не рахуючи тих, що постріляли, погинули на Сибірі з тяжкої праці та голоду — оповідав Андрій, і коли порівняти советський «рай» з тутешнім життям, то дійсно, що це не сон, а справжнє райське життя на вільному континенті Північної Америки. Я живу тут і ніхто не запитає мене, чи маю якісь документи, та що я роблю, а там душогуби на кожнім кроці питаютъ вас, контролюють, підозрівають за будь яку дрібничку як шпигуна, як неблагонадійного, як зрадника родини, і Бог знає що лише не видумують на бідного робітника, аби лише нищити український народ до кореня.

РАДІСНА ВІСТКА З ПЕРШОГО ЛИСТА

Перебуваючи в ДП таборі в Німеччині, одного вечора вийшов я на таборову площа і присів на лавці біля проф. Трухлого, який був диригентом таборового хору. Згадуючи про наш рідний край, згадали в розмові Дніпро, та й каже, що він народився над Дніпром в Трипіллі, а я відповідаю йому, що теж народився над Дніпром у Ржищеві. Виявилося, що ми недалекі земляки, і з цього при-воду зав'язалася у нас довша розмова, а тому що я на-родився в Ржищеві, п. Трухлий надмінив, що він мав зна-йомого проф. Є. Гловінського, який теж був з Ржищева. Я був заскочений цією новинкою і питав, чи має він його адресу тому, що це мій товариш дитячих літ, мій близь-кий сусід. Далі п. Трухлий оповідав про моого сусіда, як він з ним познайомився, і яке його вбоге життя. Я попро-сив адресу Гловінського, а отримавши, зараз же написав листа до Євгена Гловінського, від якого отримав скору відповідь. Лист вислав я з початком вересня 1949 року, а відповідь дістав вже 20 вересня 1949 року. У своєму листі я написав, хто я є, пригадав наші дитячі забави в Ржи-щеві, і на моого листа отримав відповідь від Є. Гловінсько-го такого змісту:

«Високоповажаний земляче! Так я зі Ржищева, де народився і жив до 1918 року. Мій батько був увесь час касиром на пароплавній пристані. Ми мали свою садибу на так званому старому містечку над Дніпром, що звало-ся Горянщина. Недалеко був гасовий керосинний склад. Знаю добре, що стояла пристань під кручею Солоницею. Скільки разів я там бував. Потім дійсно перемістили ту пристань нижче, де побудували тамбу. Пригадую, що Ви молодший за мене, бо я народився в 1894 році. Отже наші молоді літа пройшли в одному місті. Гімназію закінчив я у 1913 році в Золотоноші, а потім учився у Київському університеті, якого не закінчив, бо пішов на війну.

У 1919 році був в Українській Армії в 3-ій дивізії. На еміграції спочатку був в Каліші, потім переїхав до Чехії, де закінчив Подебрадську Академію. Був деякий час асистентом і доцентом Академії, а в 1930 році переїхав до Варшави, де працював секретарем Українського Нау-кового Інституту. Моя жінка та прибраний син залишилися

у Варшаві і я немаю при них вістки. Після евакуації Варшави, я побував у Словаччині, в Баварії, в Подебрадах, а тепер опинився в Зальцбурзі. Працюю Головою Громадської Централі. Одержаня я аплікацію до Америки, але їхати мене не тягне, бо маю слабе здоров'я, на фізичну працю не надаюся, а іншої праці там дістати неможливо. З нашими земляками за 30 років еміграції зустрічався з Ерестовим в Подебрадах і доктором Скоморовським у Варшаві. Де вони тепер не знаю. Старший брат Юрко загинув в 1919 р. Брав участь в повстанню Зеленого в Ржищевському загоні і большевики його розстріляли.

Дуже приємно всеж таки і по 30 роках згадати про наш чудовий Ржищів. Шкода, що доля не звела нас тепер в Баварії, коли не могла звести в Польщі. А може зведе в Америці.

Сердечно дякую за листа. Є. Гловінський».

ДРУГИЙ ЛИСТ ВІД Є. ГЛОВІНСЬКОГО

(З датою 23. 10. 1949 р.)

«Дорогий мій Сусіде! Боюся, що Ви вже в дорозі до Бремена, і мій лист не застане і блукатиме: чи повернеться до мене, чи хтось буде такий чесний і перешле Вам на Вашу нову адресу. Ви можете собі уявити, яке він на мене спровокував враження. Є речі, про які постійно думаю, які ніколи не виходять із пам'яті, а проте не можеш, не маєш сили довго про них думати. Таке психологічне наставлення дуже добре підмітив французький письменник Проус, який в часі по першій війні був дуже модний і славний.

До таких речей в мене належав Ржищів, батьки, брат. До року 1939, себто до того часу, як німецька граната спалила мое мешкання в Варшаві, — я мав фотографію батька, яку вони мені прислали вже на еміграцію до Подебрад. Вона в мене висіла в кінматі, і знаєте, я не міг на неї довго дивитися. Мене огортає такий жаль і сум, що годі було витримати. Не тільки жаль за щасливими дитячими роками, а вони дійсно були щасливі, бо жилося нам добре, але жаль за старими батьками, що стільки любові, заботи, уваги вкладали в своїх двох синів. А старші свої літа (а то довгі літа: батько прожив до 1937 року,

а мати до 1940 р.), мусіли жити самітні, не маючи тих радошків, що мають інші: дорослих дітей на становищі, невісток, онуків.

Опинившися в Подебрадах в р. 1922-ім, я списався з своїми батьками. Про смерть брата Юрія довідався вже в 1920 році від земляка Гензеля, що того пам'ятного року 1919-го був у Ржищеві і докладно знов про те, як большевики розстріляли Юрія. Десь весною в 1919 р. Зелений підняв повстання проти большевиків і охоплений був цим повстанням Ржищів. На чолі ржищевського відділу став такий Гродзінський, що був у Ржищеві за тимчасового уряду начальником міліції. Юрія був у нього ад'ютантом. Переважаюча московська сила повстанців розбила. Вони розбіглися по ярах та лісах, а частина Зеленого почала пробиватися на захід до Кам'янця на з'єднання з нашою армією. Це було весною, або на початку літа 1919 р. Отже Ваші відомості, що це було взимку, не є точні. Взимку 1918 року загинув трагічно наш приятель і сусід Андрій Коба, син того мельника з сивою бородою, що мав садибу (дім під бляхою і вітряком) в сусістві з нашою садибою, а Ви теж напевно пригадуєте його, як ми з зіркою колядували разом в нашім домі. Не бажаючи служити гетьманові (він як офіцер був мобілізований гетьманським урядом), він виїхав до дому з Києва через Барисполь і Гусенці й мандрував до дому 40 верстов на пішака до Ржищева. У гусеницькому лісі повстанці його скопили і розстріляли. Така трагедія! Загинув від своїх.

Отже, починаючи від 1922 року, я стало переписувався з своїми батьками. Розуміється теми нашого листування були обмежені з огляду на режим комуно-московський.

Проте в роках 1933 і 1934 я одержав листа від батька (на коперті не було зворотної адреси), в якому він із дивною відвертістю описав голод, смерть від голоду, та страшне нещастья, що його спровадили на Україну в 1933 році большевики. Лист цей послужив виразним документальним свідоцтвом, яке стверджувало ту страшну правду, яку не бачив Еріо, що якраз був в той час в Україні, ані інші закордонні благодушні відвідувачі СССР. Як я потім — в р. 1945, коли зустрівся я з своєю двоюрідною сестрою, — довідався, що батько мій сказав їй: «Я ризик-

нув і написав цілу правду, хай світ знає, що тут робиться». Батько помер в 1937 році (на 77 році життя). Тримався весь час добре, не відмовляв собі в чарчині з приятелями. Працю на пристані покинув в 1919 році й зайнявся господарством, яке він завжди дуже любив. Але жилося їм тяжко, страшні податки як на одноособника. Помер від розриву серця. Ще вранці був здоровий, увечорі почув себе зле й вночі помер. Це мені написала мати.

Мати деякий час учителювала, потім давала приватні лекції музики і рисунків. Вже в 20-их роках почала хворіти на тихий ревматизм, а в останні роки свого життя мусіла ходити на милицях. Ці її останні роки (по смерті батька) були особливо тяжкі. Я про це довідався від згаданої кузинки. Наша служниця Вівдя, яка була ще за моїх часів, яка так і залишилася у моїх батьків і яку вважали просто за члена родини, — по смерті батька разом із сусідкою (внучкою того мельника Коби), захопили те мізерне господарство в свої руки. Матір мою мальтретували, обкрадали, не давали їсти. Померла в 1940 році на передодні московсько-німецької війни (на 70-ому році життя). Останній лист одержав я від неї в серпні місяці 1939 року, напередодні війни німців з Польщею. Зараз не відписав, і мій лист повернувся майже через рік з написом «Гешторбен» (померла).

Що сталося з нашою садибою, з будинком не знаю. Не могла сказати мені і моя кузинка, хоч чула, що будинок під час воєнних дій згорів. У нас на Горянщині з водою було тяжко. Ми привозили воду з Дніпра. Мали спеціальну віз-бочку. Дуже добре пригадую Василя Трищуна і його сина Арсения. Також пам'ятаю, що Арсень був в австрійському полоні і повернувся до дому після революції, а большевики його мобілізували знову до совєтської армії, де за місяць згинув на фронті проти білогвардійського війська, так що дома був лише два місяці.

Рівно ж пам'ятаю інших сусідів наших, від півночі Сильченків, але це здається, що прізвище вуличне, а справжнє — Шевченки. Сильченко походить від того, що дід мав ім'я Сила чи Силка. Пригадую Гарасима та його старшого брата Антона кривого та молодшого Мину — нашого ровесника. Були в Ржищеві Головацькі (наші добре знайомі), Андрій і Федір Ігнатовичі брати, старший кавалер,

по фаху обидва каретники. Прізвище того фельдшера, що був завідуючим Земською бульницею (шпиталем) з гарною борідкою — Стрілець. Його син був кадровим офіцером. Як я пізніше мав вістку, що він був в Денікінській білій армії і на еміграції перебував в Югославії. Дуже добре пригадую фотографа Погребного, який жив коло церкви і мав там фото-студію. У нього був син Вася, теж кадровий офіцер, згинув зараз на початку світової війни в 1914 році. Дуже добре ми зналися з Артуром і Броніславом Сухаржевськими, двома братами, бувши поміщиками, які жили з готового капіталу у власних будинках на краю міста на Довгалівці, біля Волости.

Чи пригадуєте собі головну вулицю Ржищева зі склепами? Може ще пригадуєте такі прізвища, як Спектор, Ром, Поліський, Хава Зайончик та інші. Це всі були власники першорядних склепів. Чи пригадуєте собі старого ржищевського священика о. Івана Олтаржевського. Багатий був священик, який мав крім парафіяльного дому ще власну садибу на Горянщині. В тім домі довший час жили наші приятелі, а саме: родина капітана пароплавства Добровольського (мав купу дітей — хлопців і дівчат), потім жила родина акцизного урядовця Завадовського. Згадали Ви за судового слідчого Василя Михайловича Ріхерта (жінка його надзвичайної вроди — Муза Антонівна). Отже в цього слідчого один час письмоводителем був такий Крамаренко, теж з нашої Горянщини, чув, що пізніше був Ваш старший брат на місці Крамаренка.

Що до наших земляків, що я згадав, Єрастів, маленький, худенький звали Павлом Івановичем, який жив здається на Соловінній вулиці. Знаєте, де вона? За містечком під горою, а на горі римокатолицьке кладовище тягнеться. Скоморовський батько його був німець, мав гарну жінку, а ще гарнішу дочку Наталію Петрівну. Гензель жив здається на Красному Кутку. Гарний наш Ржиців! Особливо гарний Дніпро. Я не є заводовим рибалкою, пригадуєте мене, лише з милування, але на Дніпрі лапав рибу на всякі способи вудкою, кармаком, сіткою та й стрілами. Може пригадуєте, як ми їздили в затоку. Були в мене приятелі рибалки Оністратенки. Жили вони в Крутому Вивозі, це таке поселення вище Ржищева за жидівським кладовищем на захід.

А пригадуєте собі Манастирок? Жіночий Свято-Преображенський монастир — за три, чи чотири версти на схід від Ржищева, біля Дніпра. Чомусь його називали «Манастирок». Мое замилування до Дніпра і до пароплавів залишилося на ціле життя. Але в часі Варшавського періоду моого життя, мені знову удалося опинитися на березі великої ріки. І я частенько сідав на пароплав і їздив то вниз до Тшеви, то вгору до Самбіра, чи до більших місцевостей. Навіть так бувало, що їдучи до Кельц, я не їхав залізницею лише до Дембліна пароплавом, а звідти вже потягом.

Аж досить спогадів з минулого. Вони тільки викликають тяжкий настрій. Тому я не міг сісти за листа до Вас. А настрій і без того тяжкий. Залишився і я як і Ви самітним.

Я не мав власних дітей, але дружина моя мала сина, якого я любив, як рідного, і виховував на доброго хлопця. Як я Вам писав, що моя дружина полька.

Я її залишив, бо вона не могла їхати на еміграцію, бо хворіла на серце. Вона переїхала з Любліна до Варшави, бо в Любліні, де ми жили під час війни, її багато знало. Варшавське повстання зруйнувало наше друге помешкання, яке ми там мали, але жінка і син не загинули. Я в кінці 1946 року відшукав їхню адресу, написав через третіх осіб, одержав відповідь, але на тому й скічилось. З залізної заслони тяжко вирватися.

З фотографії я бачу Вас, що Ви тримаетесь молодцем, не тратите гумору.

Я дуже постарів, за ці страшні 1944-1945 роки. Під час моєї евакуації через Словаччину в Баварію, мене пригноблювала розлука з дружиною, і страшні вістки про Варшавське повстання. І в 1945 р., при евакуації з Праги, я опинився в таких тарапетах, що й тепер як згадаю стає моторошно. Опинився під большевиками і мусів пішки мандрувати з-під Відня до американської зони; один, обдертий, голодний та й весь час в страху через московських людоловів. Від цього в мене туберкульоз; бо до року 1939 я був здоровий, як бик (мав вагу 84 кілограмів) і ніколи не хворів. Тепер важу 74 кілограми і виглядаю старим дідом. У автобусах мені молоді панночки уступляють місце.

Пригноблює мене самотність, і те, що все ті люди, з якими я вже тепер нав'язав добре відносини, потроху роз'їжджаються в різні закутки світу. Мені теж вислано ашуранс. Ніби теж є можливості поїхати до Америки, але це мене мало тішить. Заздрю Вам, Вашому оптимізму. У мене оптимізму вистачає тільки для української справи. Тут я вірю твердо й інших захоплюю своєю вірою. Тому так багато часу віддаю на громадські справи, щоб подавати іншим приклад.

Дуже радий був би з Вами зустрітися, хоч і на березі чікаговського озера. Ваша життєвна енергія мені імпонує, а Ваша любов до Ржищева, Ваш пістет до наших рідних місць, мене просто захоплює. Так приемно було почути з Ваших уст і про те, що і та скромна пропаганда української національної ідеї, яка виявилася в захоплені моого батька до українського одягу, мала свої наслідки і пробуджувала серед молодого оточення національне почуття. Сердечно Вам дякую за любов до моїх родичів.

Велику приемність Ви мені зробили, що надіслиали чудові знимки Ваші та види Ржищева. Тим більше, що я немаю жодних. Усе згинуло, загублено.

Всього кращого. Міцно стискаю Вашу правицю!
Щасливої дороги!

Може доведеться таки спіткатися!

Ваш Є. Гловінський».

Листи, які я отримав від моого сусіда Є. Гловінського, були довгі по кілька аркушів паперу писаного, лише цей другий лист я умістив цілій, решту використовую лише ті фрагменти, де згадує він про Ржищів, Дніпро чи близче його оточення, що пов'язане з рідним краєм. Решту пропускаю і тому вписую деякі фрагменти з листів в скróченій.

(Фрагменти із листів Є. Гловінського)

1. 5. 1950 року.

Дорогий Земляче і Сусідо! Отже Ви вже на Американській землі. Похожаєте собі по березі Мічігана та згадуєте Дніпро весняний, коли він просторінь аж під Гусенеці. Чи вважалося Вам, коли Ви так стрибали по кручи нашій ржищевській, як колись стрибав і я, що за 40 років

Вам доведеться переплисти океан та й шукати собі долі десь у далекому Чікаґо. У дитинстві я читав багато книжок про Америку та про те, як там люди шукали щастя. Ну, але дії відбувалися тоді, коли Америка була країною необмежених можливостей, коли вже на захід від Чікаґо починалися не заселені прерії і тоді кожному невдачникові, коли непідвезло тут, в оселях району сходу, «гово-рилося»: ідь на захід хлопче! Тепер розуміється інші часи. Та вже і за тих часів ми вже старі, щоб починати нове життя. Я теж уже перейшов усі комісії, тільки мої легені викликали в американського лікаря певні сумніви. Хоч він і сказав, що все добре, але для заспокоєння свого сумління і для того, щоб показати, що він недаремно одержує гроші, лишив мене для дослідження, і я не спішу.

Не дуже мені спішно «починати нове життя», бо все одно не встигну, а тут маю будь яку працю і тягну лямку.

Не хочу тільки «спізнатися на останній потяг», це таке оголошення про закриття IPO: намальований потяг, що втікає, свіячи задніми ліхтарями і написом: IPO зачинається, не спізнишь на останній потяг.

Включатися в австрійську господарку не хочу, бо не зможу тут улаштуватися: для дому старців і калік ще не підхожу, то й теж не хотів би ще й опинитися в богадільні. Ще почиваю в себе досить сил, не для будування нового життя, але щоб якось себе утримати й принести якусь користь українській громаді. Мав досить пессимістичного листа від Андрія Миколаєвича (Президент). Холодні виїздята за океан, а внучка виходить заміж. Отже старі залишаються самі і це їх пригноблює.

Напишіть, дорогий Петре, як Ви улаштувалися в Америці? Що робите й чи можете триматися на поверхні? Чи там є достатня українська колонія?

Всього Вам кращого бажаю! Спасибі за пам'ять.

Ваш Є. Гловінський.

24. 12. 1954 року.

Дорогий Земляче! Лаєте мабуть мене, що я не відповів Вам на Вашого листа ще з серпня місяця, але прошу вибачити. Аж до кінця листопала я був не думайте, що хворий, бо якось із здоров'ям Бог милує. На автах не їжджу, але був без заробітку. Це так мене гнобило, ще

гірше за хворобу. Мое становище у Президії Національної Ради — це почесне, за яке грошей не платять. До серпня я мав невелику стипендію від однієї німецької установи. Написав працю про фінанси УССР за час 1939 по 1954 р. Я маю монографію, що вийшла виданням Наукового Інституту у Варшаві. Працю здав. Стипендія, визначена на пів року, скінчилася. Я перебивався як міг. Жив мюнхенським повітрям, боргами та надією на скоре влаштування. Мені було твердо обіцяно місце в Дослідчому Інституті, що існує тут у Мюнхені, Американського Комітету Визволення від большевизму. На підставі домовлення з американцями, українці приступили до співпраці з тим Інститутом, але реалізація цього домовлення затягнулася аж до грудня. Тепер я вже працюю, як науковий співробітник того Інституту (консультант дослідчого відділу по справах фінансових торгівлі СССР). Робота цікава, але чи місце є певне, того не можу сказати. По-перше, невідомо, як з бюджетом буде того Інституту на 1955 рік, а по-друге, невідомо чи ми, українці, зживемося під одним дахом із москалями. В кожному разі борги тяжать наді мною.

Дуже Вам співчуваю, що до катастрофи й ушкодження, що Ви потерпіли. Але надіяється, що Ваше козацьке здоров'я все перетерпить, і Ви вже цілком добре чуєтесь. Ну, а що до жінки, то нема ради. Тяжко нам підтоптаним шукати нового життя.

Вітаю Вас з Новим Роком і Різдвом Христовим! Бажаю Вам всього добра, а головне, щоб хоч на старість хотів побачити наш Ржищів. Ваш Є. Гловінський.

Дорогий мій Земляче!

21. 1. 1955 p.

Вибачте, що й досі не подякував Вам за Ваш такий цікавий лист, та й за п'ятку, що Ви прислали мені. Дуже мене зворушила така Ваша турбота за мене. Тим більше, що й Вам не все гаразд іде. А я думав, що Ви маєте в Чікаго своє ательє. Ви ж знаменитий фотограф. Ця Ваша фотографія, за яку Вам дуже дякую, — то цеж верх мистецтва. Так, пригадали Ви мені Ржищів, Ржищівське Різдво, колядників. Пригадую собі, що на Різдво завжди була в нас велика зима, сніг, морози тріщали аж під ногами скрипіло і чути на версти, а не так, як у тому Мюнхені:

дощ і слякота. Пригадую колядників, що приходили. Були різні, починаючи з маленьких хлопчаків, закутаних в якісь мамині хустки, що ледве могли проспівати: «Рождество Твое Христе Боже наш!» і кінчаючи великими драбами (вже парубки), що ходили з чудовою зіркою і співали дуже добре українські колядки....

Ну як бачите, трохи і я розповів Вам про Ржищів.

Дуже радий, що Ви збираєте потроху людей і матер'яли. Я й досі нікого не зустрічав зі Ржищева. Оце зі Стайок є тут інж. Пігідо. Добре знає всі ті місцевості й описав їх у своїх спогадах про голод 1933 р. (він з нових емігрантів). Прізвище Поночовного мені дуже знайоме, як раз з ржищевських часіх. Але в Австрії нікого з Ржищева не бачив, крім одного, який народився в 1920 році, а в 1921 р. його родичі залишили Ржищів.

Бажаю Вам всього доброго, найголовніше здоров'я. Хотів би дуже з Вами таки зустрітися. Може колись і мене пустять до Америки. Не забувайте, а пишіть.

Ваш Є. Гловінський.

8. 4. 1955 р.

Дорогий мій Земляче! Пробачте мені, що так довго не відписував. Але я писав Вам, що працюю тепер в Інституті, а це значить, що повертаюсь десь уже о 7-ій вечора. Але це не значить, що повертаюсь так щодня. Майже щодня кожного вечора маю засідання, яке кінчається о 11-ій годині чи пізніше. А до того я мав два наукові виклади поза Інститутом, і то писати довелося дома, нащо використовував вільні суботу і неділі. А я все ж дуже вдячний за Ваші листи. Ви значно більше пам'ятаєте Ржищів ніж я. І так цікаво читати про всі ті рідні місця, бо тобі, як я там жив, то так не цінів їх, не звертав уваги. Але найбільше вразило місце Вашого листа, де Ви згадуєте наші дитячі літа, про які я вже дещо забув. (Багато тут пропущено).

Ось бачите кілька спогадів, Ви викликали своїм листом. Вітаю Вас зі Святом Христового Воскресіння! Христос Воскрес! Гарно дуже в Ржищеві на паску: дзвони дзвонянять цілий день, на човнах їздять, тоді як раз є роз-

лив Дніпра, із пасками та засвіченими свічками їдуть від церкви до дому на Горянщину, а особливо в страсний четвер тисячі світл на воді, бож вся оболоня заллята водою. У свята на Горянщині сотки молоді, грають у гилку, у цурки або старші громадою співають пісні, над самою кручею Дніпра. Чудово в той час і радісно усім, молодим і старшим.

Прошу писати, не гнівайтесь на мене за спізнену відповідь.

Ваш Є. Гловінський.

Дорогий мій любий Земляче! 23. 5. 1955 р.

Направду я з великою радістю прочитав Вашого листа. Ви пишете дуже цікаво. Так, що цілі картини з Вашого життя стоять перед очима. В цілому Ви не можете поскаржитися. Ви мали багато цікавих романтичних пригод з небезпеками чи для Вашого життя, чи для життя героїні. Це не шкода так згадати цілій шерег цих пригод. Очевидно, що все ж таки Вам у житті везло. Я за це не дуже можу похвалитися. В кожному разі, в часах трагічних, коли була біда, то я сам опинявся в такій біді, що не міг нікого порятувати. Але повернуся до Ваших оповідань. Розуміється, можу забирати голос тільки до Ржищевських часів.

Міша і Валя Стрілець були діти Земського фельдшера. Вася і Соня Погребний — діти фотографа. Валя Стрілець була моєю любов'ю майже першою аж до студенських часів. Тих поляків мисливців, про яких Ви згадуєте, що жили за волостю, я дуже добре знат. Старший, це Артур Сухаржевський, а молодший Броніслав. Здається вони були поміщиками і жили з готового капіталу. Поженилися вони (так собі пригадую), зі звичайними селянками, але гарними, особливо жінка Броніслава, що хоч вже не була молода, але схоронила свою вроду.

Михайла Михайловича Завадського знат дуже добре. Він у нас часто бував. Моя мати, як ми поїхали вчитися до Золотоноши, поступила на службу учителькою в Земську школу. Завадський там був завідующим (директором).

Маєте рацію, що такої краси, як наші кручині, Дніпро, ніжної і привабливої, я ще нігде не бачив. Був у Кар-

патах, був у Альпах, дійсно велична краса, але сувора й дика. І гори обридають так як море. А могутня, велика ріка, з такими різноманітними берегами як Дніпро, та ще з таким цікавим рухом на ній: пароплави, буксири, плоти, рибалки, набриднути ніколи не може.

Бувало батько прийде з пристані до дому і загадає мені і брату дивитися, чи не йде пароплав з низу (пароплави з низу спізнялися, а телефонів на пристані не було, не знали коли прийде). І ось бачиш, десь за синьою горою дим (це десь під Ходоровом). Потім з'являється десь далеко: біля Яшників, потім до Манастирка доходить. Потім вийшов із-за коси Манастирка, а коли сюди повернув, то вже був найвищий час, повідомити батька, щоб поспішав до пристані, де був касиром. (Це все наші мельдунки батькові).

Знаю добре і той ліс Янча, ми туди часто їздили на прогулки літньою порою. Знаю Крутій Вивоз. Що за поетична краса?! В Крутому Вивозі жили наші (мої і брати) приятелі, діти рибалки Оністратенка, Гриша, Андрій і Іван. Частенько з братом ми ходили вудити рибу туди під кручу Крутого Вивоза. Знаю попову леваду. Знаю провалля в лісі, що виходило до Дніпра і звалося «Жидова долина» (буцім то там жид повісився, чи теж грабіжники забили).

Але все ж, в ті часи, то так мало все цінилося, видавалося буденним і провінційним. Поки що я такої другої ріки, як Дніпро, не зустрічав. А тягнуло і тягне мене до великої ріки, не такої як у Мюнхені. Ну здається я і розписався. Ще раз сердечно дякую Вам за листа. З нетерпінням чекаю дальших Ваших оповідань про Ржищів.

Ваш відданий Є. Гловінський.

ВШПан Олексіенко,
Онтаріо, Каліфорнія.

Мюнхен, дня 26. 12. 56 р.

Дорогий Земляче! Оце маю пару днів, так, що можу сісти за писання листів. А перед тим ніяк не мав часу. Працюю я в Дослідчому Інституті. Заробляю непогано, але крім того, маю багато різних обов'язків на голові. А сил вже тих немає. Так, що іноді вдома просто ні за що не можеш взятися. Навіть до листів не тягне, так бу-

ваєш змучений, заклопотаний. Дуже мені було прикро почути про ту халепу, що Ви маєте з своїм здоров'ям. Але що робити? Такий вже наш вік, коли не одне, то друге.

Хотілося б ще пожити, та врешті хоть перед смертю побачити Ржищів та Дніпро. Може це й прийде так, але все ж більше промовляє за те, що 40-й рік большевицької влади буде її останнім роком. (Решта пропущено). Ось бачите пригадали мені Ржищів, то я і розписався.

Бажаю Вам швидкого виздоровлення. Не піддавайтесь.
Ваш Є. Гловінський.

(Листівка)

18. 1. 1959 року.

Дорогий Земляче! Я в боргу перед Вами, бо не відповів на листа. Але біда сталася зі мною; захворів на запалення жовчі й пролежав цілий місяць в шпиталі. Оце тепер тільки вийшов і приступаю до праці. Дякую за привітання. Взаємно вітаю Вас з Новим Роком і бажаю найкращого.

Ваш Є. Гловінський.

19 січня 1962 р.

Дорогий й Любий Земляче!

Дуже зворушеній Вашою увагою до мене. Сердечно Вам дякую за фота. Не писав Вам так довго, бо хотів Вам чимсь віддячитися, про Ржищів все, що затямила пам'ять. Не так це легко. Поперше, далеко я не все знат і тоді, коли жив там. Не цікавився, хоч тепер дуже шкодую. Подруге, позабував, бо вискочили з голови дати і прізвища. (Пропущено і скорочено).

Сердечно вітаю Вас з Вашою Дружиною з Новим Роком і з минулими Різдвяними Святами! Дай Боже всього найкращого.

Є. Гловінський.

Грудень 1963 р.

Дорогий Земляче! Вітаю і я Вас з Різдвом і Новим Роком та бажаю всякої добра. Організуйте свій музей. Добре діло робите і бажаю успіхів в цій справі. Сердечно дякую за поздоровлення і за п'ятку. Старатимуся і собі чимсь спричинитися до збагачення Вашого музею, але на це треба довшого часу, ніж я зараз його маю. Але вже буду думати про це. Мое самітне життя зводиться до двох

моментів: хвороби і праці. З хворобами нічого не поробиш, такий мій вік. Що до праці, то треба працювати, щоб жити. Треба виконувати різні громадські, політичні обов'язки. (Решту пропущено і лист скорочено).

Прошу вітати вашу Дружину і доньку.

Відданий Ваш. Є. Гловінський.

**

З огляду на кількаразове перепроваджування і переїзди в інші міста, багато деяких листів загублено, а між ними і проф. Євгена Гловінського. Тому є великі перерви в датах, в деяких містах показують навіть річні перерви. Більшість листів проф. Є. Гловінського писані по кілька аркушів паперу, але з огляду на те, що в деяких листах були теми, що не пов'язані з Дніпром, Ржищевом та його родиною, вони скорочені до друку.

**

Якщо взяти під увагу, ще до першої світової війни, у Ржищеві було лише кільканадцять свідомих родин із інтелегенції, то по революції свідомість пробудилася майже в кожній селянській й міщанській хаті. Особливо вище згадані особи відограли в своєму житті надзвичайну усвідомлюючу роль. Вони усвідомлювали шкільну молодь. На Свята Різдва, особливо тоді, коли студентська молодь збиралася в домі Гловінських: студенти Коба, Стрілець, Гомзін та інші. Це були орли козацького роду, до них ще сини Гловінських, які грали головнішу роль із своїм батьком. Не можна забути про наших орлів шляхти козацької, як: Олексан Гловінський, його Дружина Зоя Володимирівна, Євген Завадський та Андрій Шевченко. Вони перші положили підвалини національної української свідомості молоді Ржищева. Вони скрізь і всюди розмовляли лише українською мовою, вони скрізь рекламивалися як українці, впливали на населення українською мовою і убранням. Селянська молодь, як і батьки тої молоді, приходили до цих патріотів по різні вказівки та поради, а то й і по моральну чи матеріальну поміч. А коли вибухла революція, вся молодь міста і околиці без вагання вступила в загони Українського Вільного Козацтва, охороняла місто, тримала порядок, стримуючи несвідомих від грабунків склепів тощо. Треба згадати і тих, що пізніше включилися

в регулярну Армію УНР і пішли у бій проти відвічних ворогів і там склали свої молоді буйні голови за справу ВІЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

Деякі відішли пішли в запілля ворога вже після 1920 року. Вони боролися до останнього набою, і багато з них віддали життя НА ПОЛІ ХВАЛИ. Але їх ідея, їхня боротьба живе й буде жити в майбутніх поколіннях, які будуть продовжувати боротьбу до останньої перемоги. Лише частина з тієї молоді, потрапила на еміграцію, з якої вже багато відійшло у вічність, не дочекавши повернутися у рідну землю, в Соборну Самостійну Україну. Відійшли воно у кращий світ — у світ вічного спочинку. Відійшли не в розкошах, а проживали у зліднях через тяжкі хвороби. Відійшов і св. п. Сотник Армії УНР Євген Олексіевич Гловінський. Він мріяв, хоч ще раз на старість перед смертю бути у тім незабутнім Ржищеві, де він народився і прожив дитячі та юні свої літа, і подивитися з високої кручини на Дніпро. Не дочекався того дня, ДНЯ ВІДРОДЖЕННЯ СОБОРНОЇ САМОСТИЙНОЇ УКРАЇНИ, та щоб бути ще раз над Дніпром. Помер від туберкульози.

Вічна пам'ять БОРЦЯМ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ! Борцям з Ржищева, які віддали своє молоде життя ЗА РІДНИЙ КРАЙ, ЗА МАТІР УКРАЇНУ!!!

У весняну пору дівчата над Дніпром у Ржищеві.

Лев Пилипенко

БОРЦЯМ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ

Безстрашні соколи! Цей вірш пишу вам,
Що склали могутній крила
За волю України — хоробрим синам,
Щоб жити або спати в могилах.

Вам воля народу єднала серця,
Ішли ви на смерть без вагання.
В боях ворогам ви шукали кінця,
Щоб скинути пута й страждання.

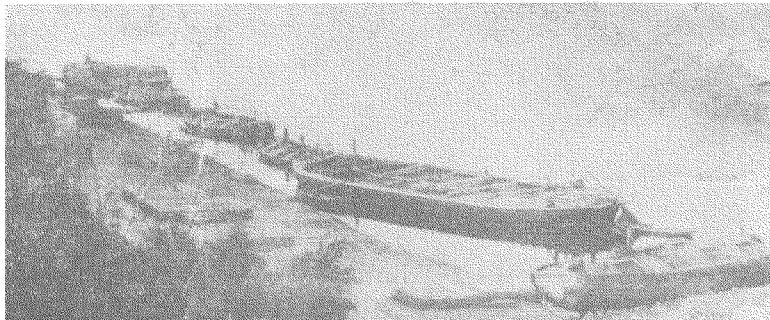
Під громи гармат і заклики сурм
Йшли в бій, об'єднавшися в лави.
Хоч сили нерівні, не страшив вас штурм:
Боролись для щастя і слави.

Зливавсь шум прапорів з громами гармат,
Спадала дощами куль злива,
Та вас не спиняла та смерть, що слав кат,
Вас звала Україна щаслива.

Зникатимуть в вічність минулі віки,
Щороку шумітиме жито,
Та вашої слави безсмертні вінки
В народі своїм будуть жити.

За волю України пролляли ви кров,
І спати лягли вічними снами.
України народу не згасне любов —
Віками жить будете з нами.

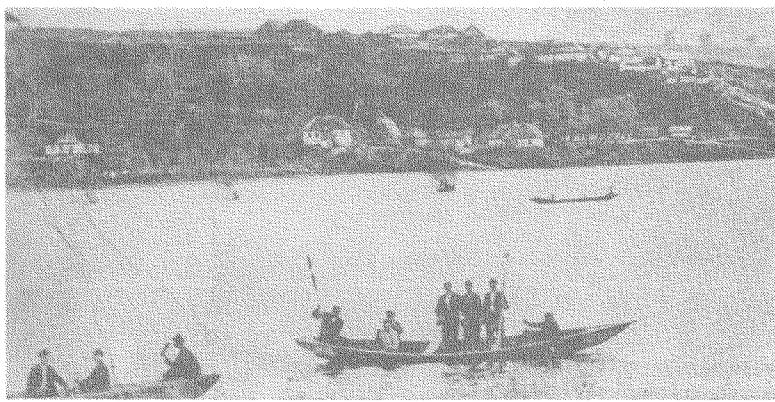
Вересень, 1969 року.

Беріг Дніпра під Горянчиціною у Ржищеві.

Ржищевські дівчата з Горянціями за ними автор.

Ржищів. Вид під час наводнення, затоплена оболоня, на горі видніють решта вітряків.

З М И С Т

Ржищів	3
Ржищів над Дніпром	4
Дорога на Маковщину	11
Як я зрозумів, що я є українець	22
Різдвяні Свята	25
Шкільництво у Ржищеві	32
Зима	32
У морозній красі	33
Мисливство	34
Весна	35
В обіймах весни	36
Рибальство	40
Дніпро	42
Літні красвиди	45
На дозвіллі	46
Земні скарби Ржищева	46
Дороги міста Ржищева	59
Відвідини Тараса Г. Шевченка міста Ржищева	60
Два брати	66
Дніпро і пароплавство на Дніпрі	68
Смуток осені	69
Дніпро М. Гоголя	74
Дніпрові хвилі	75
Несподівана зустріч в Америці	76
Радісна вістка з першого листа	79
Другий лист від С. Гловінського	80
Борцям за волю України	94

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

Автор	2
Водний шлях на Дніпрі коло Ржищева	4
Пароплавська пристань, а за нею видніє ІВАНГОРА	8
Центр міста. Кийська вулиця, на ліво кінотеатер	9
Ржищів. Дорога на Маковщину	11
Убога хатина на Довгалівці Дуні Рельки.....	12
Вид через Дніпро і луги на Манастирок	14
Ржищів. Кийська вул. насипом через Оболоню на Горянщину	16
Базар у Ржищеві	17
Свято-Троїцька церква у Ржищеві	19
Ржищів. Кручі Горянщини, де нагружають берліни...	20
На Горянщині сидить дівчина, що затужила за своїм милим...	23
Іван Григорович Поржи-Олексієнко, сидить по середині...	27
Петрусь. Знимка з року 1915-го	31
Вид біля Ржищева під час розливу Дніпра на весну	36
Під містком протікає річка Леглеч..	39
Два брати на риболовстві...	43
Цегельня в Стайках над Дніпром біля Ржищева	47
Іван Григорович Поржи-Олексієнко помер в 1927 р.	50
Загальний вид міста Ржищева з Горянщини через Оболоню	53
На ліво садиба дядька Андрія...	61
Старенькі бабці на дозвіллі над кручею Дніпра	67
У весняну пору дівчата над Дніпром у Ржищеві	93
Беріг Дніпра під Горянчиною у Ржищеві	94
Ржищевські дівчата з Горянщини за ними автор	95
Ржищів. Вид під час наводнення, затоплена оболоня.....	95

